

SUMER:

De geboorte van de beschaving

Deel 2

MJ van Hagen

SUMER:

De geboorte van de beschaving

Copyright © 2026 MJ van Hagen

Auteur: MJ van Hagen

Website: <https://rinusvanhagen.nl>

Uitgever: Historisch Onderzoek

ISBN: 9789403923772

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden op copyright van fotomateriaal te achterhalen. Zij die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op deze rechten, verzoeken wij contact met ons op te nemen.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, door middel van druk, fotokopieën, geautomatiseerde gegevensbestanden of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

Het Boek.....	8
Welkom.....	11
Proloog.....	14
Girsu: het religieuze hart van het koninkrijk Lagash	17
De ontwikkeling van Girsu door de millennia	22
Archeologisch onderzoek in Girsu: anderhalve eeuw ontdekkingen in het hart van Sumer	33
Anzagar: een versterkte nederzetting op het kruispunt van waterwegen en handelsroutes.....	46
Umma: de stad van grenzen, goden en politieke rivaliteit	53
De vroegste bewoning van Umma	58
Umma tijdens de Vroegdynastieke periode: macht, rivaliteit en territoriale expansie	63
Umma tijdens de Akkadische periode: provinciaal machtscentrum binnen het eerste wereldrijk	70
Umma tijdens de Derde Dynastie van Ur: een provinciaal bestuurscentrum van het Sumerische rijk.....	78
Archeologie van Umma: de ontdekking van Tell Jokha en de reconstructie van een Sumerische metropool	87
Umm al-Aqarib (Gišša): de verdwenen voorganger van Umma.....	102
Tell Shmet (Ki.anki): een regionaal bestuurscentrum aan de rand van de provincie Umma	114
De plundering van Umma: een onherstelbaar verlies voor het cultureel erfgoed van Mesopotamië.....	126
De heersers van Umma: bestuur, dynastieën en politieke ontwikkeling.....	134
Zabala: de heilige stad van Inanna in het hart van Sumer	148
Zabala in de Vroegdynastieke en Akkadische periode: religieuze continuïteit en politieke machtsstrijd	158
Zabala na de val van Akkad: tussen Isin en Larsa	171
Zabala tijdens de Derde Dynastie van Ur: een religieus centrum binnen de provincie Umma	178

Zabala tijdens de Babylonische periode: de tempel van Inanna en de blijvende religieuze betekenis van de stad.....	188
Archeologie van Zabala: een heilige stad tussen wetenschappelijk onderzoek en plundering.....	196
Shuruppak: de stad van wijsheid, landbouw en de herinnering aan de Grote Zondvloed	206
Shuruppak tijdens de Jemdet Nasr-periode: de eerste stedelijke ontwikkeling en de opkomst van metaalbewerking	219
Shuruppak tijdens de Vroegdynastieke II-periode: een bloeiende stad en de oorsprong van de zondvloedtraditie	230
Shuruppak tijdens de Vroegdynastieke III-periode: militaire macht, economische bloei en regionale politiek	240
Shuruppak tijdens de Akkadische periode: provinciaal bestuur onder het eerste wereldrijk	250
Shuruppak tijdens de Ur III-periode: provinciaal bestuur binnen het Sumerische renaissance-rijk.....	260
Shuruppak tijdens de Midden-Bronstijd I: klimaatverandering, verval en de laatste sporen van bewoning	272
De zondvloed van Shuruppak: archeologie, herinnering en het ontstaan van een van de oudste verhalen uit de wereldgeschiedenis	285
Archeologie van Shuruppak (Tell Fara): een eeuw van onderzoek naar een van de oudste steden van Sumer	298
De legendarische heersers van Shuruppak: Ubara-Tutu, Ziusudra en de koningen vóór de zondvloed	311
Kisurra: een grensstad tussen de grote machten van Zuid-Mesopotamië	319
De bestuurders van Kisurra: gouverneurs tussen lokale autonomie en regionale grootmachten	335
Kisurra tijdens de Vroege Bronstijd: de opkomst van een handels- en transportcentrum aan de Eufraat	346
Kisurra tijdens de Midden-Bronstijd: tussen de rivaliteit van Larsa en Babylon.....	359
Archeologie van Kisurra (Abū Ḥaṭab): de ontdekking van een provinciale stad in het hart van Sumer.....	369

De heersers van Kisurra tijdens de Isin-Larsa-periode (ca. 2025–1763 v.Chr.)	385
Maškan-šāpir: een strategische stad tussen de rivieren van Zuid-Mesopotamië	397
Maškan-šāpir tijdens het Chalcolithicum: de vroegste bewoning	406
Maškan-šāpir tijdens de Vroege Bronstijd: van nederzetting tot koninklijk bestuurscentrum.....	411
Maškan-šāpir tijdens de Midden-Bronstijd: de bloei onder Larsa en de ondergang onder Babylon	419
IJzertijd en Parthische periode: de terugkeer naar Maškan-šāpir	425
Archeologie van Maškan-šāpir: een uitzonderlijk venster op de Oud-Babylonische stad.....	431
Isin: een stad van koningen, rechtspraak en genezing	437
Archeologie van Isin: drieduizend jaar stedelijke continuïteit blootgelegd ..	442
Isin tijdens de Akkadische en Ur III-periode: de opkomst van een nieuwe hoofdstad	449
Midden-Bronstijd: de opkomst van het koninkrijk Isin na de val van Ur...	456
De Isin-Larsa-periode: de bloei, rivaliteit en ondergang van het koninkrijk Isin.....	462
Oud-Babylonische periode: de Babylonische overheersing en de neergang van Isin	470
De Kassitische periode: Isin als religieus centrum van de godin Gula	479
IJzertijd en Klassieke Oudheid: de laatste eeuwen van Isin.....	485
Cultuur en literatuur: Isin als bewaker van de Sumerische traditie	493
De heersers van Isin: koningen, legitimiteit en de continuïteit van het Mesopotamische koningschap	501
Adab: een religieus en bestuurlijk centrum in het hart van Sumer	510
Archeologie van Adab: de ontdekking van een vergeten Sumerische stad ..	517
De archeologische betekenis van Adab: een venster op de vroegste stedelijke beschaving.....	530
Adab tijdens de Vroegdynastieke periode.....	542
Adab tijdens de Akkadische periode.....	550

Adab onder het rijk van Ur III	562
Adab tijdens de Oud-Babylonische periode en de Midden-Bronstijd	570
De heersers van Adab: bestuur, dynastieën en politieke continuïteit	579
Nippur: het religieuze hart van het oude Sumer	593
Nippur tijdens de Akkadische periode en de overgang naar het rijk van Ur III.....	613
Nippur onder de Derde Dynastie van Ur (ca. 2112–2004 v.Chr.).....	622
Nippur tijdens de Isin-Larsa-periode (ca. 2020–1820 v.Chr.)	631
Nippur tijdens de Oud-Babylonische periode (ca. 1820–1587 v.Chr.)	640
Nippur aan het begin van de Laat-Bronstijd (ca. 1600/1550–1200/1150 v.Chr.).....	646
Nippur tijdens de Kassitische periode (ca. 1595–1155 v.Chr.)	654
Nippur vanaf de IJzertijd tot de Sassanidische periode.....	663
Nippur tijdens de islamitische periode en de definitieve verlatening van de stad	672
Archeologisch onderzoek in Nippur	681
De Tempel van Enlil (Ekur): het rituele hart van de heilige stad Nippur ...	694
Marad: een vergeten stad tussen Babylon en Nippur.....	704
Marad tijdens de Vroegdynastieke periode (ca. 2700–2350 v.Chr.).....	710
Marad tijdens de Akkadische periode (ca. 2334–2154 v.Chr.)	718
Marad tijdens de Ur III-periode (ca. 2112–2004 v.Chr.).....	725
Marad tijdens de Oud-Babylonische periode (ca. 2004–1595 v.Chr.).....	734
Marad tijdens de IJzertijd: onder Assyrische en Nieuw-Babylonische heerschappij (ca. 911–539 v.Chr.)	741
Archeologisch onderzoek naar Marad: het herontdekken van een vergeten stad	748
Kisj: de stad waar volgens de traditie het koningschap uit de hemel neerdaalde	758
Kisj tijdens het Chalcolithicum: de Ubaidperiode (ca. 5300–4300 v.Chr.)..	768
Kisj tijdens de Vroege Bronstijd: de Eerste Dynastie en het ontstaan van het koningschap (ca. 2900–2700 v.Chr.).....	777

Kisj tijdens de Urukperiode (ca. 3900–3100 v.Chr.): de opkomst van een stedelijk centrum aan de noordgrens van Sumer.....	783
Kisj tijdens de Akkadische periode (ca. 2350–2150 v.Chr.): tussen keizerlijke macht en het einde van een wereldrijk.....	792
Kisj tijdens de Ur III-periode (ca. 2112–2004 v.Chr.): een provinciale hoofdstad in het Neo-Sumerische rijk.....	801
Kisj tijdens de Oud-Babylonische periode (ca. 1900–1550 v.Chr.): een stad tussen rivaliserende koninkrijken	813
Kisj tijdens de IJzertijd en de latere oudheid: het voortleven van een eeuwenoude stad.....	823
Archeologisch onderzoek naar Kisj: een eeuw van ontdekkingen en herinterpretaties	831
Tell al-Uhaymir: het religieuze en bestuurlijke hart van het oude Kisj	841
Area P: het raadsel van het Plano-Convex Building	849
Het Plano-Convex Building: een centrum van bestuur, productie en stedelijke organisatie.....	860
Het Sumerische Paleis en de Sassanidische nederzetting: vijf millennia stedelijke continuïteit in Kisj.....	871
De koningen van Kisj: tussen mythe, legitimiteit en historische werkelijkheid	883
Slotwoord – Deel II	896
Nawoord van de auteur.....	901
Index.....	904
PERSONENINDEX SUMER DEEL II - A.....	928
Uitbreiding: aanvullende historische personen, koningen, bestuurders en geleerden	941
Uitbreiding: dynastieën, koningen, bestuurders, schrijvers en belangrijke vrouwen.....	945
VROUWEN IN DE MESOPOTAMISCHE GESCHIEDENIS	949
Uitbreiding: Ur III, Lagash, priesters, bestuurders, schrijvers en buitenlandse heersers.....	950
Uitbreiding: Ur III, Lagash, Kish, Uruk, Umma, priesters en administratieve elites	954

HET BOEK

Waarom ik dit boek wilde schrijven

Er zijn boeken die je schrijft omdat een onderwerp je interesseert, en er zijn boeken die je schrijft omdat je ervan overtuigd bent dat het verteld móét worden. Voor mij behoort *Sumer: De geboorte van de beschaving* zonder twijfel tot die laatste categorie.

Tijdens mijn studie, mijn onderzoek en de colleges die ik geef over Mesopotamië en het spijkerschrift merkte ik steeds opnieuw dat veel mensen wel weten dat het schrift in Mesopotamië ontstond, maar nauwelijks beseffen hoe ingrijpend de betekenis van de Sumerische beschaving werkelijk is geweest. Vaak wordt Sumer slechts kort behandeld als de voorgeschiedenis van Babylonië of Assyrië, terwijl juist hier de eerste steden verrezen, het schrift werd ontwikkeld en de fundamenteen werden gelegd voor bestuur, religie, economie, wetenschap en cultuur. Hoe meer ik mij in de bronnen verdiepte, hoe sterker mijn overtuiging werd dat Sumer een veel uitgebreidere en toegankelijke behandeling verdient.

Vanaf het begin stond daarom één doel centraal: ik wilde geen boek schrijven dat uitsluitend bestaat uit een chronologisch overzicht van koningen, oorlogen en dynastieën. Zulke gebeurtenissen vormen uiteraard een belangrijk onderdeel van de geschiedenis, maar zij vertellen slechts een deel van het verhaal. Beschaving wordt immers niet alleen gemaakt door heersers, maar vooral door de mensen die iedere dag hun samenleving opbouwden en in stand hielden. Boeren die de irrigatiekanalen onderhielden, ambachtslieden die tempels en paleizen bouwden, handelaren die verre handelsroutes bevoeren, schrijvers die duizenden kleitabletten beschreven, priesters die rituelen uitvoerden en gezinnen die hun kinderen opvoedden binnen de eerste steden van de wereld waren de werkelijke dragers van de Sumerische samenleving.

Juist daarom nemen de **cultuurhistorische reconstructies van het dagelijks leven** een bijzondere plaats in dit boek in. In de reeks "**Een dag uit het leven van...**" reist de lezer terug naar verschillende momenten uit de geschiedenis van Sumer. Hij wandelt door de levendige straten van Uruk tijdens de stedelijke revolutie, volgt een jonge leerling in een scribenschool, helpt een boer bij het onderhouden van de irrigatiekanalen, reist mee met een handelaar over de Eufraat, woont een religieuze processie bij in Nippur of kijkt mee over de schouder van een pottenbakker, metaalbewerker of priester. Deze reconstructies zijn geen historische fictie, maar zorgvuldig opgebouwd uit archeologische vondsten, spijkerschriftteksten, landschapsreconstructies en de resultaten van modern wetenschappelijk onderzoek. Zij vormen een brug

tussen de wetenschap en de verbeelding en maken zichtbaar hoe mensen werkelijk leefden, werkten, geloofden en dachten.

Ik geloof namelijk dat geschiedenis pas echt betekenis krijgt wanneer wij ons kunnen verplaatsen in de mensen van het verleden. Een kleitablet wordt veel meer dan een administratief document wanneer je begrijpt welke schrijver het in zijn handen hield. Een tempel krijgt een andere betekenis wanneer je je kunt voorstellen hoe priesters daar dagelijks hun rituelen uitvoerden. Een irrigatiekanaal wordt meer dan een archeologisch object wanneer je beseft hoeveel arbeid nodig was om het water ieder jaar opnieuw naar de akkers te leiden. Door de geschiedenis vanuit het perspectief van gewone mensen te vertellen, hoop ik de wereld van Sumer dichterbij te brengen dan een traditionele politieke geschiedenis ooit zou kunnen.

Daarnaast wilde ik een brug slaan tussen de wetenschappelijke wereld en een breed geïnteresseerd publiek. De afgelopen decennia hebben archeologische opgravingen, nieuwe dateringsmethoden en duizenden opnieuw bestudeerde spijkerschriftteksten ons beeld van de vroegste beschaving ingrijpend veranderd. Veel van deze kennis is echter verspreid over gespecialiseerde wetenschappelijke publicaties en daardoor minder toegankelijk voor een breder publiek. Mijn ambitie was om deze inzichten samen te brengen in één omvangrijk werk dat wetenschappelijk verantwoord is, maar tegelijkertijd prettig leesbaar blijft.

Als cultuurhistoricus ben ik ervan overtuigd dat geschiedenis veel meer is dan een verzameling feiten en jaartallen. Geschiedenis gaat over mensen, over ideeën, over veranderingen en over de manier waarop samenlevingen zich ontwikkelen. Daarom heb ik geprobeerd de lezer niet alleen kennis te laten maken met de grote gebeurtenissen uit de Sumerische geschiedenis, maar vooral ook met de leefwereld van de mensen die deze beschaving vormgaven. Ik wil dat de lezer zich niet alleen herinnert wanneer Uruk haar grootste bloei bereikte of wanneer het spijkerschrift ontstond, maar ook hoe het moet hebben gevoeld om meer dan vijfduizend jaar geleden door de stoffige straten van een Sumerische stad te lopen.

Dit boek is daarom meer dan een geschiedenis van Sumer. Het is een cultuurhistorische reconstructie van de geboorte van de beschaving zelf. Het laat zien hoe uit kleine landbouwgemeenschappen de eerste steden ontstonden, hoe nieuwe vormen van bestuur en religie zich ontwikkelden en hoe de uitvinding van het schrift de menselijke geschiedenis voorgoed veranderde. Bovenal wil het de mensen achter deze ontwikkelingen opnieuw een stem geven.

Ik hoop dat dit boek de lezer niet alleen nieuwe kennis biedt, maar ook verwondering. Verwondering over de creativiteit, het doorzettingsvermogen en de inventiviteit van de mensen die duizenden jaren geleden de fundamenten

legden van de wereld waarin wij vandaag leven. Want hoewel de steden van Sumer al millennia onder het stof van Zuid-Mesopotamië verborgen liggen, leeft hun nalatenschap nog altijd voort. In iedere geschreven tekst, in iedere stad, in ieder bestuursstelsel en in iedere poging om kennis vast te leggen en door te geven, klinkt nog altijd een echo door van de eerste beschaving.

Dat is de reden waarom ik dit boek wilde schrijven.

WELKOM

Welkom in het tweede deel van *SUMER: De geboorte van de beschaving*.

Met dit boek zetten wij onze reis voort door een wereld die duizenden jaren geleden ontstond tussen de Eufraat en de Tigris, maar waarvan de invloed nog altijd voortleeft in de samenleving waarin wij vandaag leven. In het eerste deel hebben wij de fundamenteën gelegd van de Sumerische beschaving. Wij maakten kennis met de eerste boeren, de opkomst van permanente nederzettingen, de ontwikkeling van irrigatielandbouw, de groei van de eerste steden en de uitvinding van het spijkerschrift. Wij zagen hoe uit kleine gemeenschappen een complexe samenleving ontstond die de loop van de wereldgeschiedenis voorgoed zou veranderen.

Dit tweede deel voert ons verder, dieper en dichter naar de mensen achter de geschiedenis.

Geschiedenis bestaat immers niet uitsluitend uit koningen, oorlogen en monumentale tempels. Zij wordt gevormd door mannen en vrouwen die iedere ochtend opstonden om hun land te bewerken, hun kinderen groot te brengen, handel te drijven, offers te brengen aan de goden of zorgvuldig administratieve kleitabletten te beschrijven. Achter iedere archeologische vondst schuilt een menselijk verhaal. Achter iedere ruïne leefden ooit duizenden mensen met dromen, zorgen, ambities en tradities.

In de hoofdstukken die volgen staat daarom niet alleen de politieke geschiedenis centraal, maar vooral de cultuur van Sumer. Wij onderzoeken hoe mensen leefden, werkten, geloofden, bouwden, schreven, handelden en samenleefden. De samenleving wordt vanuit verschillende invalshoeken belicht: de economie, religie, rechtspraak, architectuur, landbouw, ambachten, wetenschap, muziek, literatuur en het dagelijks leven. Juist de combinatie van deze aspecten maakt het mogelijk om de Sumerische wereld als een levend geheel te begrijpen.

De archeologie heeft de afgelopen anderhalve eeuw een schat aan informatie opgeleverd. Opgravingen in steden als Ur, Uruk, Eridu, Nippur, Lagash, Kish, Adab en vele andere plaatsen hebben honderdduizenden objecten aan het licht gebracht. Koninklijke graven, tempelcomplexen, woonhuizen, werkplaatsen en archieven met kleitabletten geven ons een uitzonderlijk gedetailleerd beeld van een beschaving die meer dan vijfduizend jaar geleden tot bloei kwam. Dankzij deze vondsten kunnen wij niet alleen de grote lijnen van de geschiedenis reconstrueren, maar ook het dagelijkse leven van gewone mensen benaderen.

Toch kent de studie van Sumer ook haar beperkingen. Niet alles is bewaard gebleven. Veel gebouwen zijn verdwenen, teksten zijn beschadigd en talloze vragen blijven onbeantwoord. Waar de bronnen zwijgen, moeten historici,

archeologen en filologen zorgvuldig afwegen welke reconstructies het meest aannemelijk zijn. In dit boek wordt daarom steeds onderscheid gemaakt tussen wat rechtstreeks uit de bronnen bekend is en wat op basis van wetenschappelijk onderzoek kan worden gereconstrueerd. Die combinatie van archeologisch bewijs, tekstuele analyse en cultuurhistorische interpretatie vormt de kern van deze uitgave.

Een belangrijk uitgangspunt van dit boek is dat beschaving niet plotseling ontstaat. Zij is het resultaat van eeuwen van experimenteren, aanpassen en samenwerken. De indrukwekkende tempels van Uruk, de administratie van Lagash of de koninklijke graven van Ur zijn geen op zichzelf staande wonderen, maar het eindpunt van lange ontwikkelingen die generaties mensen gezamenlijk hebben vormgegeven. Iedere irrigatiesloot, ieder bakstenen huis, ieder kleitablet en ieder zegelafdruk vertelt een deel van dat verhaal.

Tijdens het schrijven van dit tweede deel is steeds geprobeerd om wetenschap toegankelijk te maken zonder aan nauwkeurigheid in te boeten. De nieuwste archeologische inzichten worden gecombineerd met klassieke publicaties, filologische studies en cultuurhistorische analyses. Waar mogelijk worden de oorspronkelijke Sumerische en Akkadische termen besproken, zodat de lezer niet alleen kennismaakt met de geschiedenis, maar ook met de taal en de denkwereld van de mensen die deze beschaving hebben opgebouwd.

Dit boek is geschreven voor een breed publiek. Voor studenten die zich voor het eerst verdiepen in het Oude Nabije Oosten. Voor onderzoekers die behoefte hebben aan een samenhangend overzicht. Voor liefhebbers van archeologie en geschiedenis. Maar vooral voor iedereen die wil begrijpen waar een groot deel van onze beschaving haar oorsprong vindt.

Wanneer wij spreken over de geboorte van de beschaving, denken wij vaak aan indrukwekkende innovaties: de eerste steden, het schrift, georganiseerde religie, wetgeving en bestuur. Maar achter deze ontwikkelingen schuilen mensen van vlees en bloed. Mensen die experimenteerden met landbouw, ingenieuze irrigatiesystemen aanlegden, handelsnetwerken opbouwden die duizenden kilometers overspanden, sterren observeerden, verhalen opschreven en generaties lang kennis overdroegen. Juist deze mensen vormen het hart van dit boek.

Ik nodig u uit om opnieuw af te dalen naar het land tussen de rivieren. Wandel door de drukke straten van Uruk, luister naar de geluiden van de markten van Lagash, betreed de heilige tempels van Nippur, aanschouw de macht van de koningen van Ur en ontdek hoe een samenleving ontstond die de fundamenteën legde voor vrijwel alle latere beschavingen van het Oude Nabije Oosten.

Moge dit tweede deel niet alleen nieuwe kennis bieden, maar ook verwondering wekken over de uitzonderlijke creativiteit, veerkracht en vindingrijkheid van de eerste stedelijke samenlevingen. Want hoewel meer dan vijf millennia ons van

de Sumeriërs scheiden, blijven hun prestaties een onmisbaar hoofdstuk in het verhaal van de mensheid.

Welkom in Sumer.

De reis gaat verder.

PROLOOG

Wanneer de zon opkomt boven Sumer

De eerste zonnestralen breken door boven de uitgestrekte vlakte van Zuid-Mesopotamië. De nachtelijke koelte trekt langzaam weg en maakt plaats voor de warmte die later op de dag het land zal beheersen. Een dunne nevel hangt nog boven de kanalen die het water van de Eufraat naar de akkers voeren. In de verte klinkt het geroep van watervogels tussen de rietvelden, terwijl een vissersboot geruisloos over het spiegelgladde water glijdt. De geur van natte klei, riet en versgebakken brood vermengt zich met de rook van de eerste haardvuren die in de stad worden aangestoken.

Voor de poorten van Uruk verzamelen zich boeren met ezels, ossen en zwaarbeladen karren. Zij brengen gerst, uien, dadels, wol en kruiken met bier naar de stad. Ambachtslieden openen hun werkplaatsen. Een pottenbakker controleert zijn oven, terwijl een kopersmid de eerste houtskool in zijn smeltvuur werpt. In de smalle straatjes beginnen kinderen te spelen tussen huizen die zijn gebouwd van miljoenen zongedroogde bakstenen. Een vrouw veegt zorgvuldig het erf schoon voordat zij water haalt bij een nabijgelegen put. Op een dak droogt een vis in de ochtendzon.

De stad ontwaakt.

Boven alles verheft zich het tempelcomplex van de godin Inanna. Haar heiligdom domineert de skyline als een zichtbaar teken van goddelijke aanwezigheid. Priesters beklimmen de monumentale trappen met offers van brood, bier, melk, wol en wierook. Binnen de tempelmuren worden rituelen uitgevoerd die volgens de bewoners noodzakelijk zijn om de kosmische orde in stand te houden. De goden moeten worden verzorgd, want alleen dan zullen zij de mensen beschermen tegen droogte, overstromingen, ziekte en oorlog.

Niet ver van de tempel zit een jonge schrijver in opleiding voor een vochtige kleitablet. Naast hem liggen een rieten stylus en een houten plank waarop voorbeelden zijn aangebracht. Zijn leermeester dicteert langzaam een reeks tekens. Iedere indruk van de stylus moet precies worden geplaatst. Eén verkeerde wig verandert de betekenis van een woord. De leerling beseft dat hij deel uitmaakt van een kleine groep mensen die toegang heeft tot een van de grootste uitvindingen uit de menselijke geschiedenis: het schrift.

Even verderop onderhandelen kooplieden over de prijs van wol, koper en lapis lazuli. Een karavaan die weken geleden uit het Iraanse hoogland vertrok, is eindelijk aangekomen. De kostbare stenen zullen worden verwerkt tot sieraden voor de elite en tot religieuze voorwerpen voor de tempels. Vanuit het noorden arriveren houten balken die in de boomarme vlakte van Sumer nauwelijks te vinden zijn. Uit de Golf worden schelpen aangevoerd. Handel verbindt de

steden van Sumer met gebieden die duizenden kilometers verder liggen. De wereld van de Sumeriërs is veel groter dan hun eigen horizon.

Aan de rand van de stad ploegen boeren hun akkers met eenvoudige houten ploegen die door ossen worden voortgetrokken. Het water stroomt gecontroleerd door een netwerk van irrigatiekanalen dat door generaties is aangelegd en onderhouden. Zonder deze kanalen zou de vruchtbare bodem veranderen in een droge, onherbergzame vlakte. Iedere dijk, iedere sluis en ieder kanaal vraagt om voortdurende zorg. De landbouw is niet alleen afhankelijk van de natuur, maar vooral van menselijke samenwerking.

Wanneer de zon hoger klimt, vult de stad zich met geluid. Hamer op metaal. Ezels die balken. Kinderen die lachen. Priesters die hymnen zingen. Het ritmische draaien van de pottenbakkersschijf. Het zachte krassen van een stylus over vochtige klei. De geur van vers bier stijgt op uit de brouwerijen, terwijl bakkers duizenden broden bereiden voor gezinnen, arbeiders en tempelpersoneel. Overal is beweging. Overal wordt gewerkt.

Voor een moderne bezoeker zou deze wereld tegelijkertijd vreemd en verrassend vertrouwd aanvoelen. Er zijn administratieve kantoren, belastingregisters, rechtbanken, scholen, markten, religieuze instellingen, internationale handel, gespecialiseerde beroepen en een overheid die toezicht houdt op de verdeling van arbeid en voedsel. Vele kenmerken die wij tegenwoordig als vanzelfsprekend beschouwen, vinden hier hun eerste tastbare vorm.

Maar deze beschaving is nog jong.

De steden groeien snel. Oude tradities veranderen. Nieuwe ideeën verspreiden zich langs handelsroutes. Koningen versterken hun macht. Tempels worden groter. Het schrift ontwikkelt zich razendsnel. Ambachtslieden verfijnen hun technieken. Wetenschappelijke kennis over sterren, waterbeheer en wiskunde wordt zorgvuldig vastgelegd. Iedere generatie bouwt voort op de kennis van haar voorgangers. De wereld verandert zichtbaar binnen het leven van één mens.

Toch blijft de toekomst onzeker. De rivieren kunnen overvloed schenken, maar ook vernietigen. Een mislukte oogst betekent hongersnood. Een conflict over irrigatiewater kan uitgroeien tot oorlog tussen naburige stadstaten. Epidemieën kunnen complete wijken treffen. De goden zijn machtig, maar hun wil is niet altijd te begrijpen. Daarom zoeken de inwoners van Sumer voortdurend naar orde in een wereld die even vruchtbaar als kwetsbaar is.

Vijfduizend jaar later zijn de stemmen van deze mensen grotendeels verstomd. Hun huizen zijn veranderd in heuvels van stof en klei. Hun houten deuren zijn vergaan. Hun kleurrijke kleding is verdwenen. De markten zijn stil geworden en de tempels liggen als ruïnes onder de brandende zon van Irak.

En toch spreken zij nog.

Hun woorden zijn bewaard gebleven in honderdduizenden kleitabletten. Hun wetten, contracten, liefdesliederen, hymnen, koninklijke inscripties, schooloefeningen en persoonlijke brieven vormen een uitzonderlijk venster op een samenleving die de basis legde voor de geschiedenis van de mensheid. Archeologen brengen hun steden opnieuw aan het licht, filologen ontcijferen hun teksten en historici reconstrueren stap voor stap hun wereld. Iedere opgraving, iedere vertaling en iedere nieuwe ontdekking voegt een stukje toe aan het verhaal van de eerste stedelijke beschaving.

Dit boek is een uitnodiging om die wereld opnieuw binnen te stappen.

Niet als een toeschouwer die van grote afstand naar ruïnes kijkt, maar als een reiziger die door de straten van Uruk wandelt, de tempels van Eridu betreedt, de havens van Ur bezoekt, de markten van Lagash verkent en luistert naar de stemmen van schrijvers, priesters, ambachtslieden, kooplieden, boeren en koningen. Hun wereld mag duizenden jaren oud zijn, maar zij vormt nog altijd een van de belangrijkste fundamenteën onder onze eigen beschaving.

Want veel van wat wij vandaag kennen—de stad, het bestuur, de geschreven administratie, georganiseerde religie, wetgeving, internationale handel, onderwijs en wetenschappelijke observatie—werd voor het eerst op grote schaal ontwikkeld in het land dat de Grieken later Mesopotamië zouden noemen.

Daar, tussen twee grote rivieren, begon niet de geschiedenis van één volk, maar een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van de mensheid.

En daar begint ook de reis die u in dit tweede deel zult voortzetten.

GIRSU: HET RELIGIEUZE HART VAN HET KONINKRIJK LAGASH

Girsu (Sumerisch: Ĝirsu,) behoorde tot de belangrijkste steden van het oude Sumer en ontwikkelde zich gedurende het derde millennium v.Chr. tot het religieuze centrum van het machtige koninkrijk Lagash. De stad lag ongeveer vijftientig kilometer ten noordwesten van Lagash, op de locatie van het huidige Tell Telloh in de Iraakse provincie Dhi Qar. Hoewel Lagash in politiek en administratief opzicht doorgaans als de hoofdstad van het koninkrijk wordt beschouwd, vervulde Girsu een minstens zo belangrijke functie als spiritueel, ceremonieel en ideologisch centrum. Hier bevonden zich de voornaamste heilighdommen van de beschermgod Ningirsu en zijn echtgenote Bau, werden de grootste religieuze feesten georganiseerd en kwamen priesters, bestuurders en gelovigen samen om de relatie tussen mens en godheid te onderhouden. In de Sumerische wereld vormden tempels het fundament van de samenleving; zij waren niet alleen plaatsen van aanbidding, maar tevens centra van bestuur, economie, onderwijs en rechtspraak. Girsu groeide daardoor uit tot een stad waarin vrijwel alle aspecten van het openbare leven werden verbonden met de goddelijke orde.

De naam Ĝirsu wordt in moderne wetenschappelijke publicaties op verschillende manieren weergegeven. Omdat het eerste teken oorspronkelijk een velare nasaal vertegenwoordigde, vergelijkbaar met de *ng*-klank, komt ook de schrijfwijze **Ngirsu** regelmatig voor. Andere transcripties, zoals Ĝirsu of Jirsu, weerspiegelen verschillende filologische tradities, maar verwijzen steeds naar dezelfde stad. Deze variatie onderstreept hoe ingewikkeld de reconstructie van de Sumerische uitspraak is en laat tegelijkertijd zien hoe nauwkeurig assyriologen het spijkerschrift blijven bestuderen.

Het religieuze middelpunt van Girsu werd gevormd door de monumentale tempel **E-ninnu**, het "Huis van de Vijftig", gewijd aan de stadsgod Ningirsu. Dit indrukwekkende complex behoorde tot de grootste religieuze bouwwerken

van het oude Sumer en was veel meer dan een plaats waar offers werden gebracht. De tempel functioneerde als administratief centrum, economisch machtsblok en cultureel hart van het koninkrijk. Honderden priesters, schrijvers, ambachtslieden, landbouwarbeiders en herders stonden in dienst van het tempelcomplex. Vanuit de administratie werden uitgestrekte landbouwgronden beheerd, voorraden graan opgeslagen, kuddes geregistreerd, arbeid georganiseerd en handelscontacten onderhouden. De tempel vormde daarmee een van de vroegste voorbeelden van een institutionele organisatie waarin religieuze en economische functies volledig met elkaar verweven waren.

Naast Ningirsu werd ook zijn gemalin Bau, eveneens bekend als Baba, intensief vereerd. Zij gold als godin van gezondheid, vruchtbaarheid, genezing en bescherming. Haar heiligdommen ontvingen dagelijks offers van graan, bier, olie, wol en vee, terwijl gelovigen haar om voorspoed voor hun gezin, hun akkers en hun gemeenschap vroegen. De gezamenlijke cultus van Ningirsu en Bau weerspiegelde het Sumerische wereldbeeld, waarin goddelijke krachten gezamenlijk verantwoordelijk waren voor het welzijn van mens en natuur. De harmonie tussen hemel en aarde moest voortdurend worden onderhouden door middel van rituelen, offers en religieuze ceremonies.

De religieuze kalender van Girsu kende verschillende meerdaagse festivals die bezoekers uit het gehele koninkrijk Lagash aantrokken. Tijdens deze feestelijkheden trokken priesters, muzikanten en dragers van heilige beelden in uitgebreide processies door de stad. Tempelzangers brachten eeuwenoude hymnen ten gehore, terwijl grote hoeveelheden voedsel en drank werden geofferd aan de goden. De festivals hadden niet alleen een religieuze betekenis, maar vervulden tevens een belangrijke sociale en economische functie. Kooplieden kwamen naar Girsu om hun goederen te verkopen, families bezochten verwanten, bestuurders overlegden over politieke aangelegenheden en ambachtslieden presenteerden hun producten. Religieuze vieringen vormden daardoor het kloppende hart van de stedelijke samenleving.

Archeologisch behoort Girsu tot de meest waardevolle vindplaatsen van het oude Mesopotamië. Sinds de eerste Franse opgravingen aan het einde van de negentiende eeuw zijn tienduizenden spijkerschrifttabletten, beelden, votiefvoorwerpen, reliëfs en architectonische resten blootgelegd. Vooral de administratieve archieven zijn van uitzonderlijk belang. Zij documenteren tot in detail de verdeling van voedselrantsoenen, de organisatie van arbeid, het beheer van irrigatiekanalen, de registratie van landbouwopbrengsten en de voorbereiding van religieuze festivals. Dankzij deze uitzonderlijk rijke documentatie kunnen historici het dagelijkse functioneren van een Sumerische stad nauwkeuriger reconstrueren dan dat van vrijwel iedere andere samenleving uit dezelfde periode.

Een bijzondere bloeiperiode beleefde Girsu onder de ensi Gudea, die aan het einde van de eenentwintigste eeuw v.Chr. regeerde. Hij liet de E-ninnu volledig

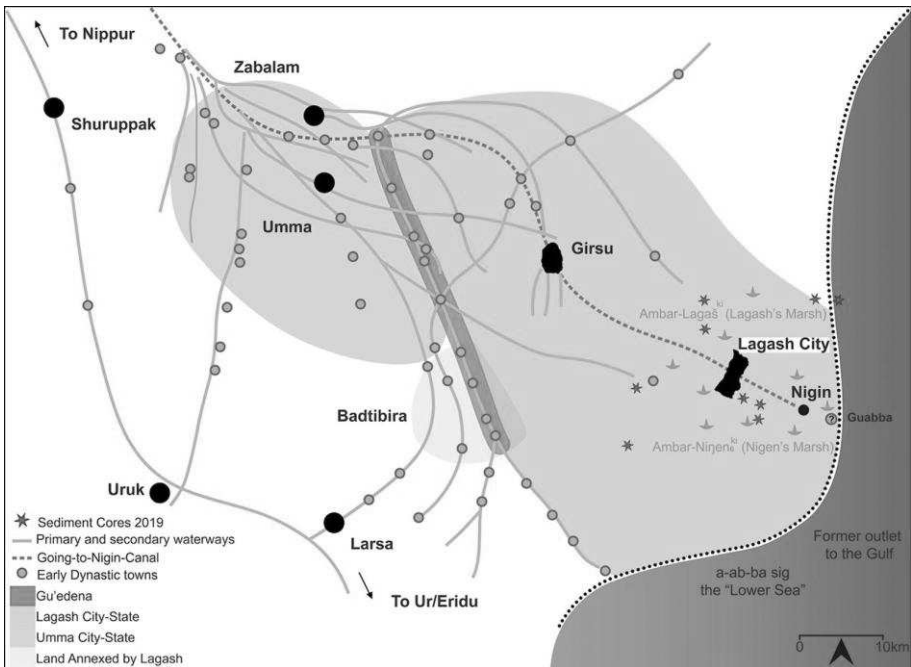
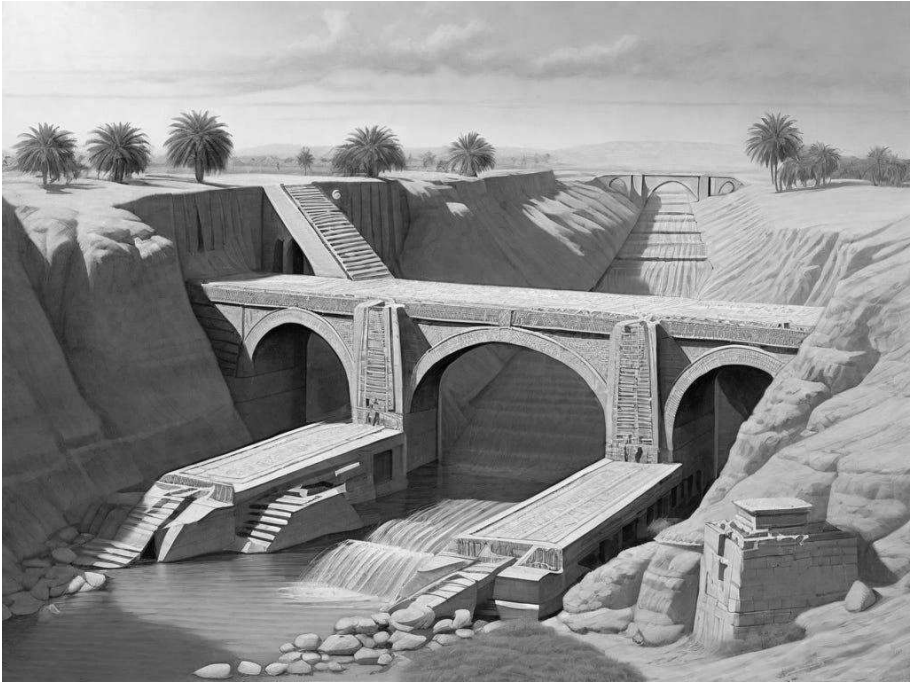
herbouwen en voorzag het heiligdom van kostbare materialen die uit verre gebieden werden aangevoerd. Cederhout uit het Libanongebied, dioriet uit Magan, koper uit Oman en halfedelstenen uit het Iraanse hoogland tonen aan dat het handelsnetwerk van Lagash zich uitstrekte over duizenden kilometers. De beroemde diorieten beelden van Gudea, waarop hij vaak wordt afgebeeld met een bouwplan op zijn schoot of met een rituele waterkruik in zijn handen, behoren tegenwoordig tot de belangrijkste kunstwerken van de Sumerische beschaving en vormen een tastbare herinnering aan de nauwe verwevenheid van religie, architectuur en koninklijk gezag.

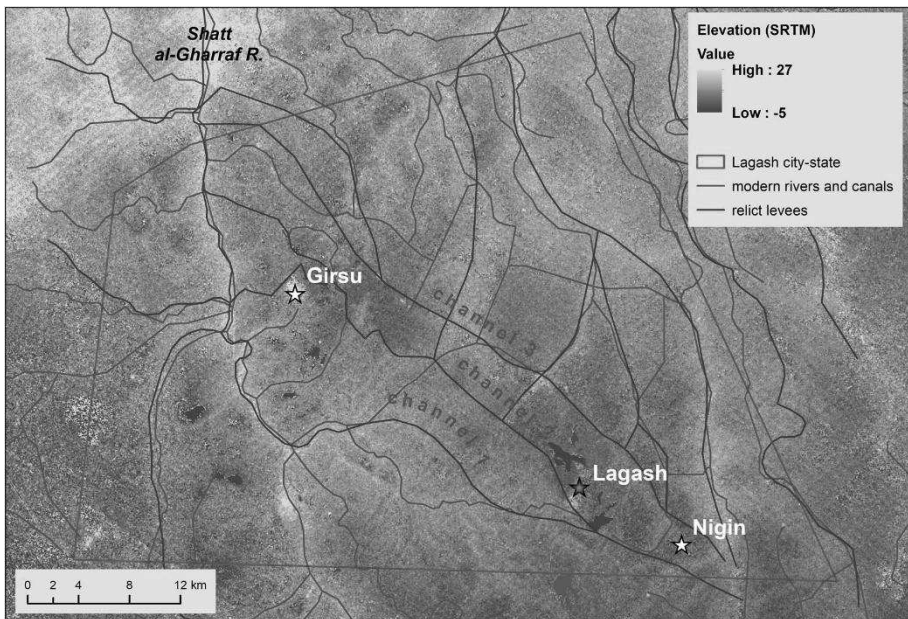
Ondanks de politieke neergang van Lagash bleef Girsu nog eeuwenlang een belangrijk religieus centrum. Pelgrims bleven de tempels bezoeken, priesters onderhielden de heiligdommen en de cultus van Ningirsu bleef voortbestaan onder opeenvolgende Mesopotamische rijken. Uiteindelijk verdwenen de monumentale gebouwen onder lagen klei en zand, totdat archeologen de stad opnieuw aan het licht brachten. Tegenwoordig behoort Tell Telloh tot de belangrijkste archeologische vindplaatsen van Irak en vormt Girsu een onmisbare bron voor het begrijpen van de oorsprong van stedelijke beschaving, religieuze instituties en georganiseerde staatsvorming in het oude Nabije Oosten.

De ontwikkeling van Girsu door de millennia

De geschiedenis van Girsu beslaat bijna vijfduizend jaar en weerspiegelt de volledige ontwikkeling van de Mesopotamische beschaving. De stad lag aan een zijtak van het oude **Iturungal-kanaal**, een van de belangrijkste waterwegen van Zuid-Mesopotamië. Dit indrukwekkende kanaalstelsel verbond de grote steden van Sumer met elkaar en vormde de levensader van de regionale economie. Vanuit de Eufraat werd water via zorgvuldig aangelegde kanalen naar landbouwgebieden, dorpen en steden geleid. De Iturungal was daarbij een van de belangrijkste oost-westverbindingen en stroomde verder naar plaatsen als Nig'in en Gu'abba. Andere vertakkingen bereikten onder meer Zabalam, Girsu, Lagash en Nina. Dit netwerk maakte irrigatielandbouw mogelijk in een landschap waar natuurlijke regenval onvoldoende was om grote bevolkingscentra in stand te houden. De aanleg en het onderhoud van deze waterwegen vereisten een uitzonderlijk niveau van technische kennis, collectieve organisatie en bestuurlijke coördinatie. Kanalen waren niet slechts transportwegen; zij bepaalden letterlijk waar steden konden ontstaan en hoe lang zij konden voortbestaan. De loop van een kanaal kon de opkomst van een stad bevorderen, maar ook haar verval inluiden wanneer het water zich verlegde of wanneer het onderhoud werd verwaarloosd.

Radiokoolstofonderzoek heeft aangetoond dat delen van het kanaalstelsel rond Girsu reeds in de **Vroegdynastieke I-periode** (ca. 2900–2750 v.Chr.) volledig functioneerden. Deze waterwerken bleven eeuwenlang intensief in gebruik en vormden de ruggengraat van de regionale landbouw. Pas na de **Isin-Larsa-periode**, omstreeks 2000–1800 v.Chr., verdwenen verschillende kanalen geleidelijk uit gebruik. Hun dichtslibben of verlaten had verstrekkende gevolgen voor de economie en de bewoning van het gebied. In Mesopotamië waren waterwegen immers even belangrijk als wegen in de moderne wereld. Niet alleen landbouwproducten, maar ook bouwmaterialen, handelsgoederen, priesters, ambtenaren en soldaten reisden via deze kunstmatige rivieren. De geschiedenis van Girsu is daarom onlosmakelijk verbonden met de geschiedenis van het water.

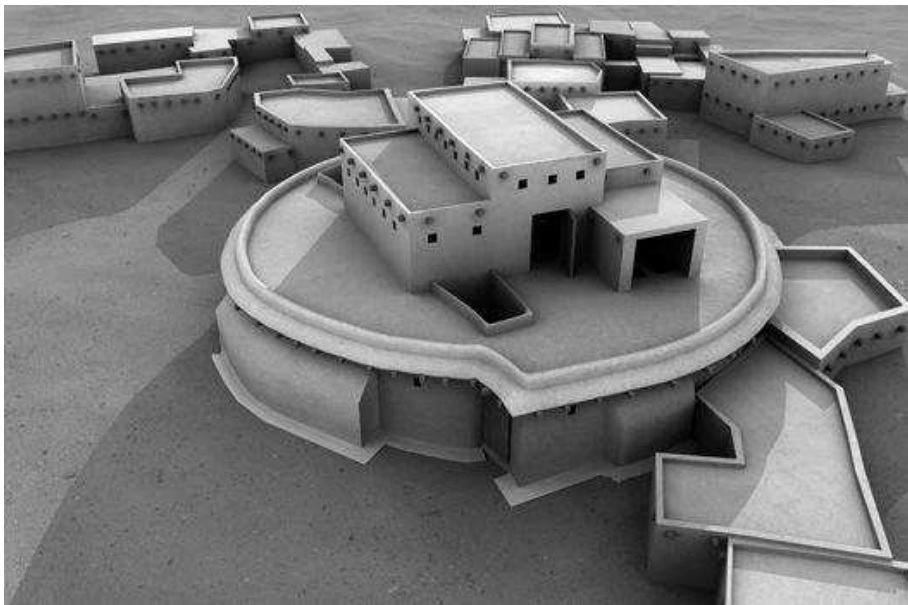

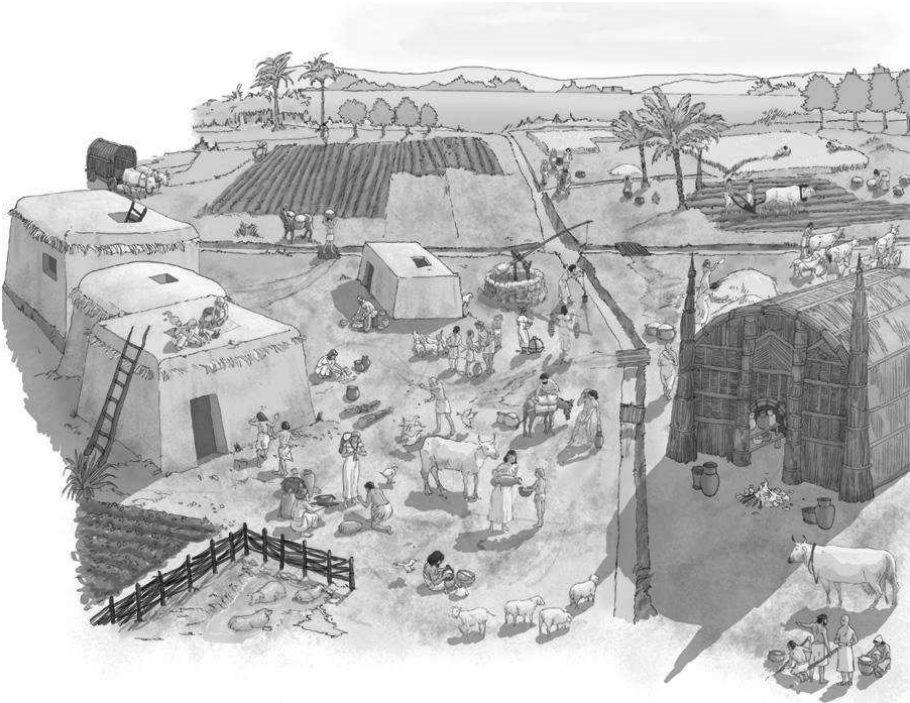
Archeologische opgravingen tonen aan dat de omgeving van Girsu al gedurende de **Ubaid-periode** (ca. 4900–4500 v.Chr.) werd bewoond. In deze vroege fase bestond de nederzetting waarschijnlijk uit kleine landbouwgemeenschappen die leefden van irrigatielandbouw, visserij en veeteelt. De inwoners bouwden eenvoudige huizen van leem, vervaardigden aardewerk en ontwikkelden de eerste vormen van georganiseerde waterbeheersing. De Ubaid-cultuur legde daarmee de fundamenteën voor de latere stedelijke beschaving van Zuid-Mesopotamië. Hoewel Girsu toen nog geen stad was, ontstonden juist in deze periode de sociale en economische structuren waaruit eeuwen later de eerste stadstaten zouden groeien.

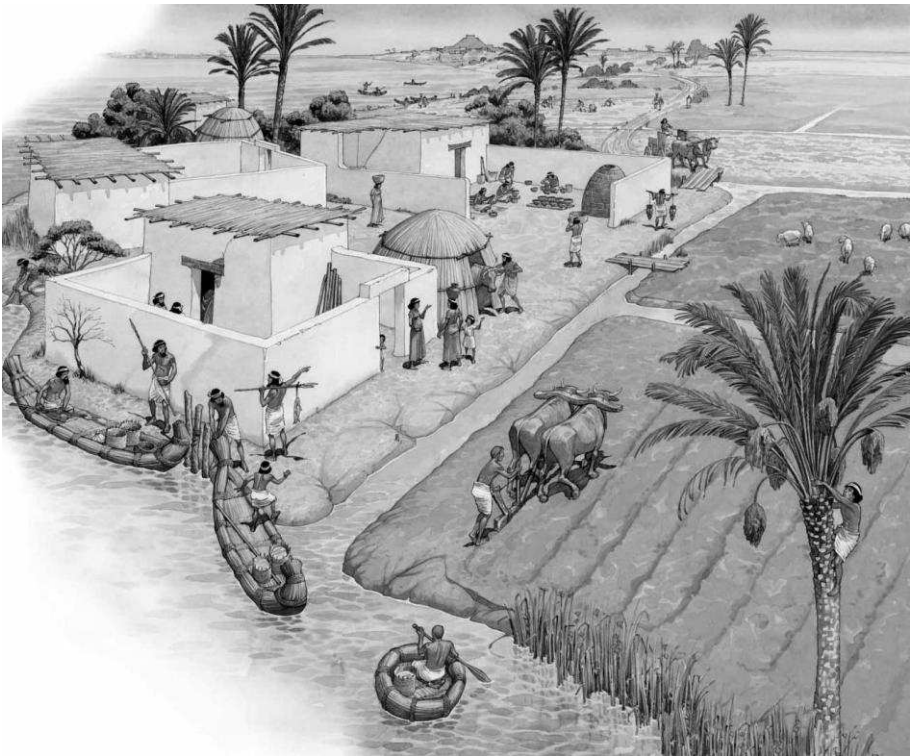
Tijdens de **Urukperiode** (ca. 4200–3200 v.Chr.) onderging de nederzetting ingrijpende veranderingen. De bevolking groeide, de landbouwproductie nam toe en de eerste gespecialiseerde ambachten verschenen. Opgravingen hebben karakteristieke **bevelled rim bowls** aan het licht gebracht, eenvoudige massaal geproduceerde kommen die overal in Zuid-Mesopotamië voorkomen en tegenwoordig worden beschouwd als een van de belangrijkste archeologische kenmerken van de Urukcultuur. Hun gestandaardiseerde vorm wijst op een samenleving waarin voedselrantsoenen op georganiseerde wijze werden verdeeld onder arbeiders, tempelpersoneel en ambachtslieden. Deze ogenschijnlijk eenvoudige aardewerken kommen vertellen daarmee een verhaal

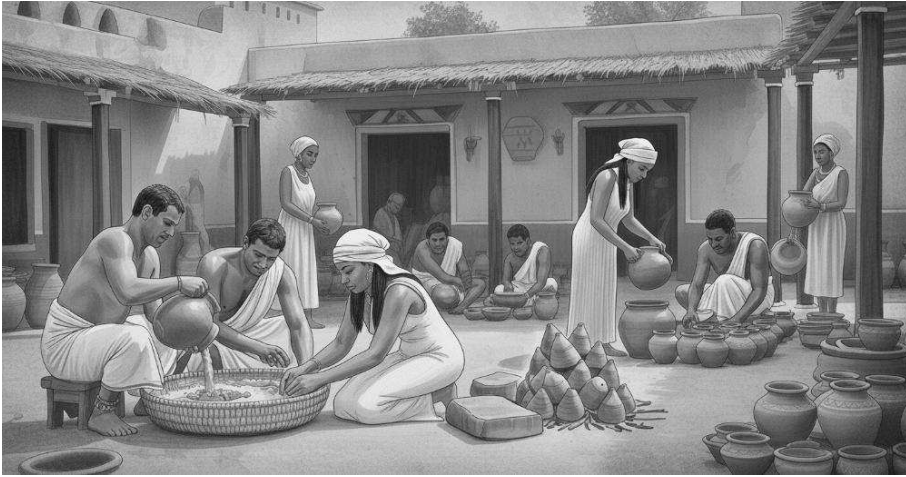
over economische centralisatie, arbeidsorganisatie en de groei van institutionele macht.

Vanaf de **Vroegdynastieke periode** (ca. 2900–2335 v.Chr.) ontwikkelde Girsu zich tot een van de voornaamste steden van Sumer. Monumentale tempels verrezen boven het stadslandschap, administratieve archieven groeiden uit tot omvangrijke kleitabletbibliotheken en gespecialiseerde ambachtslieden produceerden kunstvoorwerpen van uitzonderlijke kwaliteit. Hoewel de stad korte tijd minder intensief werd bewoond, herstelde zij zich snel en bleef zij gedurende de gehele Vroegdynastieke tijd een belangrijk religieus en economisch centrum. Juist uit deze periode dateren de eerste uitgebreide administratieve teksten die een gedetailleerd beeld geven van de organisatie van tempels, landbouwbedrijven, werkplaatsen en handelsactiviteiten.

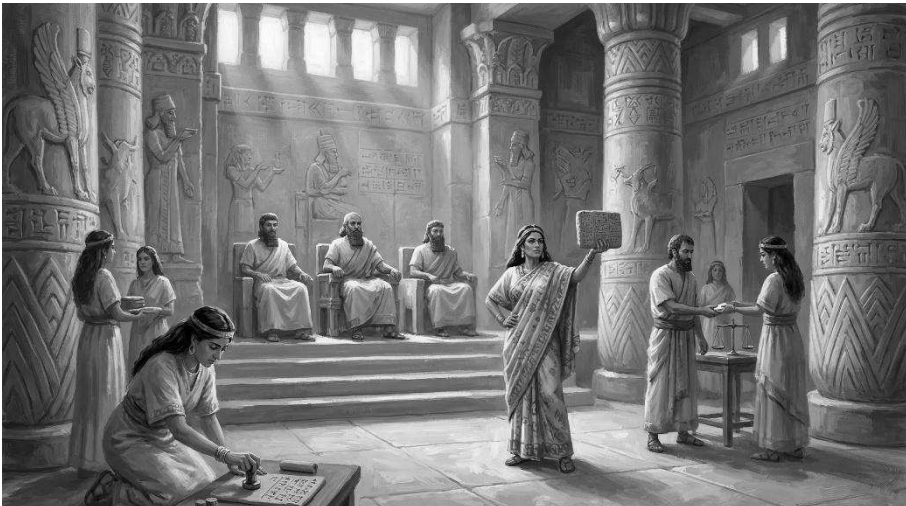
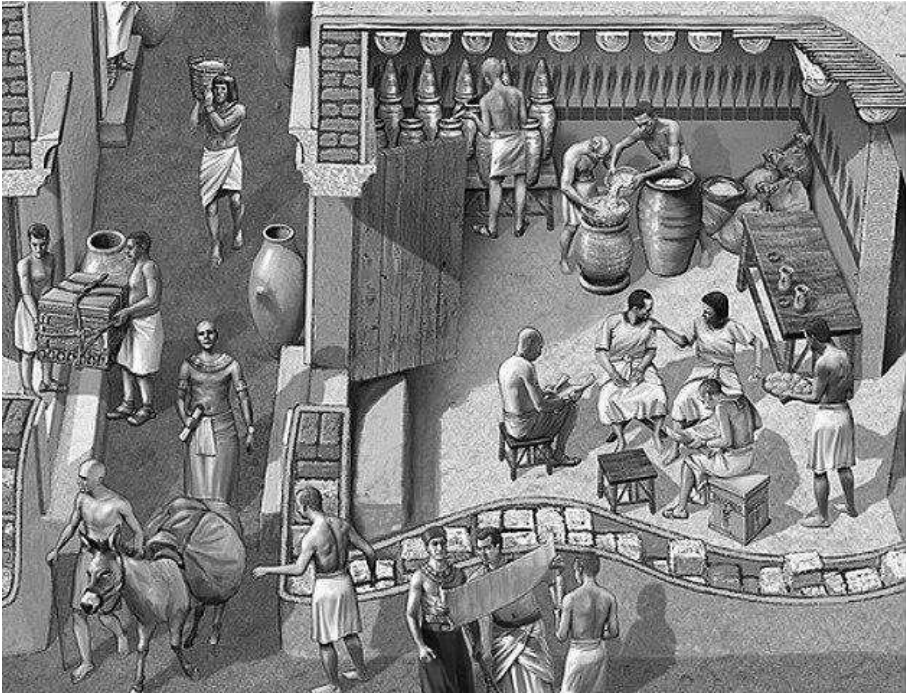
De opkomst van het **Akkadische Rijk** onder Sargon van Akkad bracht ook voor Girsu ingrijpende veranderingen met zich mee. De stad werd opgenomen in het eerste grote territoriale rijk uit de wereldgeschiedenis en kwam onder centraal bestuur te staan. Hoewel de politieke autonomie van Lagash tijdelijk verdween, bleven de religieuze instellingen van Girsu functioneren. Tempels bleven landbouwgronden beheren, priesters voerden hun rituelen uit en administrateurs hielden nauwkeurig de economische activiteiten bij. De Akkadische overheersing betekende geen breuk met de Sumerische cultuur, maar eerder een periode waarin Sumerische en Akkadische tradities steeds sterker met elkaar verweven raakten.

Na het uiteenvallen van het Akkadische Rijk herwon de regio haar zelfstandigheid onder de **Tweede Dynastie van Lagash**. Deze periode vormt een van de hoogtepunten uit de geschiedenis van Girsu. Onder de beroemde ensi **Gudea** werd de stad zelfs de politieke hoofdstad van het koninkrijk, terwijl zij tegelijkertijd haar rol als religieus centrum behield. Gudea ontplooië een omvangrijk bouwprogramma waarbij tempels werden vernieuwd, kanalen werden hersteld en nieuwe monumenten verrezen. Zijn inscripties beschrijven uitvoerig hoe bouwmaterialen uit alle windstreken werden aangevoerd. Cederhout kwam uit het Libanongebied, koper uit Magan, dioriet uit Oman en kostbare stenen uit het Iraanse hoogland. Deze internationale handelscontacten tonen aan dat Girsu onderdeel was van een economisch netwerk dat zich uitstreckte van de Perzische Golf tot de Middellandse Zee.

Tijdens de **Ur III-periode** (ca. 2112–2004 v.Chr.) verloor Girsu haar positie als politieke hoofdstad, maar bleef zij een van de belangrijkste administratieve centra van het rijk. Tienduizenden kleitabletten uit deze periode documenteren vrijwel ieder aspect van het dagelijks bestuur. Administrateurs registreerden

oogstopbrengsten, loonuitbetalingen, belastinginning, religieuze offers, transporten van vee, distributie van voedsel en de werkzaamheden van duizenden arbeiders. Geen enkele andere beschaving uit deze vroege periode heeft een administratief archief nagelaten dat zo uitgebreid en gedetailleerd is. Dankzij deze documenten kunnen moderne onderzoekers de werking van een vroegstedelijke economie bijna dag voor dag reconstrueren.

Tijdens de **Oud-Babylonische periode** bleef Girsu een bewoonde stad, hoewel haar politieke betekenis geleidelijk afnam. Rond 1742–1739 v.Chr. sloot

de stad zich aan bij een opstand onder leiding van **Rim-Sîn II** van Larsa tegen de Eerste Dynastie van Babylon, die toen werd geregeerd door Samsu-iluna. Deze opstand bracht verschillende steden in Zuid-Mesopotamië samen in een poging hun onafhankelijkheid te herstellen. Uiteindelijk werd de rebellie neergeslagen, waarna Babylon zijn gezag opnieuw vestigde. Toch laten archeologische vondsten zien dat het stedelijke leven nog enige tijd doorging. Ook aardewerk uit de periode van de **Eerste Zeelanddynastie** getuigt ervan dat de regio niet onmiddellijk werd verlaten.

Omstreeks **1600 v.Chr.** kwam echter een definitief einde aan de langdurige bewoning van Girsu. Veranderende waterlopen, economische verschuivingen en politieke instabiliteit leidden ertoe dat de stad geleidelijk werd verlaten. Eeuwenlang lagen de monumentale tempels, paleizen en woonhuizen bedolven onder dikke lagen klei en woestijnzand. Pas tijdens de **Hellenistische** en vervolgens de **Parthische periode** keerde beperkte bewoning terug. Uit deze latere fasen is onder meer een bijzondere tweetalige Grieks-Aramese inscriptie uit de vierde eeuw v.Chr. bekend, die laat zien hoe de oude Sumerische stad opnieuw deel ging uitmaken van een multiculturele wereld waarin Griekse en Nabije-Oosterse tradities elkaar ontmoetten. Rond 200 v.Chr. kwam ook deze laatste bewoningsfase ten einde.

De herinnering aan Girsu bleef echter voortleven in de administratieve en koninklijke tradities van Mesopotamië. Verschillende jaarnamen van koningen verwijzen expliciet naar gebeurtenissen in de stad. Zo vermeldt een jaartitel van **Pirig-me**, koning van de Tweede Dynastie van Lagash, het uitbrengen van het koninklijke meettouw waarmee de landbouwgronden van Girsu opnieuw werden opgemeten. De Ur III-koning **Šulgi** herdacht de bouw van zijn koninklijk paleis in Girsu in een officiële jaarnaam, terwijl de Larsa-koning **Gungunum** de aanleg memoreerde van een nieuw kanaal dat de symbolische naam "*Bau is Overvloed*" kreeg. Zulke jaarnamen dienden niet alleen als chronologische aanduidingen, maar vormden tevens een politiek instrument waarmee koningen hun prestaties vereeuwigden en hun verbondenheid met de goden en de stad benadrukten.

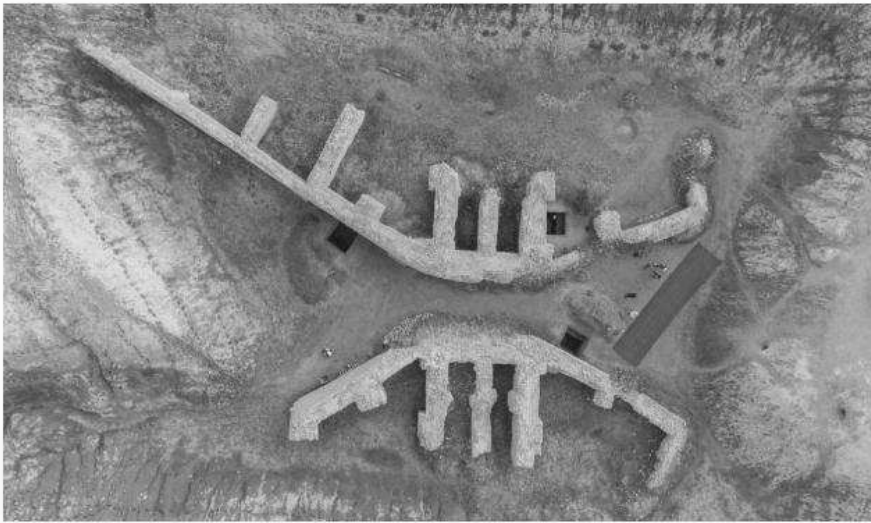
De lange geschiedenis van Girsu weerspiegelt de voortdurende wisselwerking tussen mens, landschap en macht. Gedurende duizenden jaren werd de stad gevormd door het water van haar kanalen, de vruchtbaarheid van haar akkers, de rijkdom van haar tempels en de toewijding van haar bewoners. Zij overleefde politieke omwentelingen, buitenlandse overheersing, economische veranderingen en ecologische uitdagingen, maar bleef steeds een plaats waar religie, bestuur en dagelijks leven nauw met elkaar verweven waren. Juist daardoor vormt Girsu tegenwoordig een van de meest waardevolle archeologische vensters op de oorsprong van de stedelijke beschaving in Mesopotamië en op de ontwikkeling van een samenleving die een blijvende invloed heeft uitgeoefend op de geschiedenis van de mensheid.

Archeologisch onderzoek in Girsu: anderhalve eeuw ontdekkingen in het hart van Sumer

De archeologische vindplaats van Girsu, het huidige Tell Telloh in Zuid-Irak, behoort tot de meest invloedrijke opgravingslocaties uit de geschiedenis van de assyriologie. Weinig plaatsen hebben zo'n grote bijdrage geleverd aan het begrip van de Sumerische beschaving als deze oude religieuze hoofdstad van het koninkrijk Lagash. Het landschap wordt gedomineerd door twee grote tells, kunstmatige heuvels die gedurende duizenden jaren zijn ontstaan doordat nieuwe gebouwen telkens boven op de resten van oudere constructies werden opgetrokken. De hoogste heuvels verheffen zich ongeveer vijftien tot zeventien meter boven de omliggende vlakte. Satellietbeelden, waaronder de beroemde CORONA-opnamen uit de jaren zestig van de twintigste eeuw, hebben aangetoond dat het volledige stedelijke complex een oppervlakte van ongeveer 130 hectare beslaat. Verspreid over dit terrein liggen tientallen kleinere heuvels die gezamenlijk de contouren vormen van een stad die gedurende millennia voortdurend werd uitgebreid, herbouwd en aangepast aan veranderende politieke, religieuze en economische omstandigheden.

De verschillende tells vertegenwoordigen afzonderlijke stadsdelen die ieder een eigen geschiedenis kennen. Sommige bevatten resten van woonwijken of administratieve gebouwen, terwijl andere volledig werden ingenomen door tempelcomplexen, stadspoorten of paleizen. Deze verspreiding weerspiegelt de organische groei van een Mesopotamische stad, waarin nieuwe gebouwen zelden op een leeg terrein werden opgericht. Oude fundamenten werden hergebruikt, tempels vergroot en paleizen herbouwd, waardoor iedere bouwphase letterlijk bovenop haar voorganger kwam te liggen. Voor archeologen vormt juist deze opeenstapeling van bewoningslagen een uitzonderlijke bron van informatie, omdat iedere laag een afzonderlijk hoofdstuk vertegenwoordigt uit de geschiedenis van Girsu.

Aerial view of the bridge in the ancient city of Girsu (modern Tello).

Een van de meest indrukwekkende delen van de vindplaats is **Tell A**, waar zich de resten bevinden van een paleis uit de Hellenistische periode. Dit paleis werd gebouwd door de relatief onbekende heerser Adad-Nadin-Akhe, die eeuwen na het verdwijnen van de Sumerische beschaving over een klein gebied regeerde. Tijdens de bouw maakten zijn architecten gebruik van veel oudere monumenten. Beelden van de beroemde ensi Gudea, vervaardigd uit kostbaar dioriet, werden opnieuw in het paleis verwerkt. Deze bewuste hergebruikpraktijk laat zien dat de monumenten uit het Sumerische verleden nog altijd prestige en symbolische waarde bezaten. Moderne opgravingen onder

het Hellenistische paleis brachten echter een nog veel belangrijkere ontdekking aan het licht. Onder de latere bebouwing bleek zich een omvangrijk tempeldistrict te bevinden waarin de beroemde **E-ninnu**, de hoofdtempel van Ningirsu, vrijwel zeker kan worden gelokaliseerd. Daarmee werd een van de meest gezochte religieuze monumenten uit de Sumerische wereld eindelijk archeologisch geïdentificeerd.

Andere delen van de stad hebben eveneens uitzonderlijke vondsten opgeleverd. **Tell B** bevatte belangrijke gebouwen uit de Vroegdynastieke periode en grote aantallen administratieve kleitabletten. **Tell K** bracht een relatief kleine maar architectonisch bijzondere tempel aan het licht, gebouwd door koning Ur-Nanshe. Dit heiligdom was opgetrokken boven een nog oudere constructie die zorgvuldig was afgedekt met een dikke kleilaag, waardoor oudere bouwfasen opmerkelijk goed bewaard bleven. Funderingstabletten en rijk versierde deurkommen met inscripties tonen aan dat de bouw van tempels niet alleen een religieuze daad was, maar tevens een politiek statement waarmee koningen hun legitimiteit en vroomheid zichtbaar maakten.

Ook andere delen van de stad leveren een waardevol beeld op van het religieuze en bestuurlijke landschap van Girsu. Bij **Tell L** en **Tell M**, vlak bij de oude stadsmuur, werden resten gevonden van tempelgebouwen en talrijke bouwkegels met inscripties, die oorspronkelijk in funderingen waren geplaatst als blijvende herinnering aan de bouwheer. **Tell P**, dat door vroege Franse archeologen de bijnaam *Porte du Diable* kreeg, markeert vermoedelijk een monumentale toegang tot de stad. Op **Tell V** bevond zich waarschijnlijk de tempel van de god Ningeszida. Dit deel van de vindplaats staat tevens bekend als *Tablet Hill*, omdat hier duizenden spijkerschrifttabletten werden aangetroffen. Deze administratieve archieven behoren tot de belangrijkste geschreven bronnen voor de studie van de Sumerische samenleving en documenteren het dagelijks functioneren van tempels, landbouwbedrijven, werkplaatsen en overheidsinstellingen.

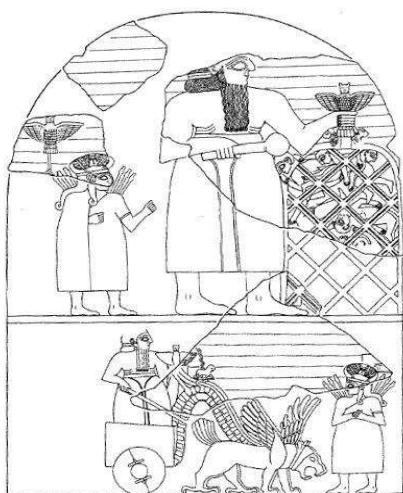

De geschiedenis van het archeologisch onderzoek in Girsu is vrijwel even fascinerend als de geschiedenis van de stad zelf. In 1877 begon de Franse viceconsul **Ernest de Sarzec** met de eerste grootschalige opgravingen. Daarmee werd Girsu de eerste Sumerische stad die systematisch werd

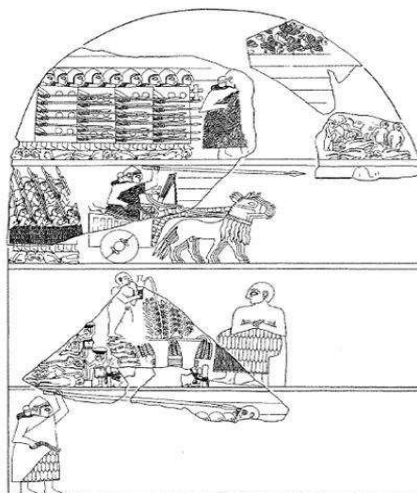
onderzocht. Gedurende elf opgravingscampagnes, verspreid over meer dan twintig jaar, bracht De Sarzec monumentale beelden, tempels, paleizen en duizenden kleitabletten aan het licht. Zijn werk betekende het begin van de wetenschappelijke ontdekking van de Sumerische beschaving. Tegelijkertijd weerspiegelen deze vroege expedities ook de beperkingen van de negentiende-eeuwse archeologie. Documentatie was vaak onvolledig, stratigrafische methoden stonden nog in de kinderschoenen en tussen de opgravingscampagnes werd de vindplaats op grote schaal geplunderd. Tienduizenden kleitabletten verdwenen via de antiekhandel naar particuliere verzamelingen en musea, waardoor hun oorspronkelijke archeologische context voorgoed verloren ging.

Na De Sarzec werd het onderzoek voortgezet door **Gaston Cros**, die tussen 1903 en 1909 nieuwe delen van de stad onderzocht. De vondsten werden verdeeld tussen het Archeologisch Museum van Istanboel en het Louvre in Parijs, waar zij nog altijd tot de belangrijkste Mesopotamische collecties behoren. Tot de beroemdste objecten behoren een albasten vrouwenbeeld met vergulde koperen armbanden, fragmenten van monumentale stenen reliëfs, beelden van Gudea en inscripties van de Ur III-koning Šulgi. Ook de Britse archeoloog **Hormuzd Rassam** bezocht de vindplaats, waarmee Girsu definitief uitgroeide tot een internationaal onderzoekscentrum voor de studie van het oude Mesopotamië.

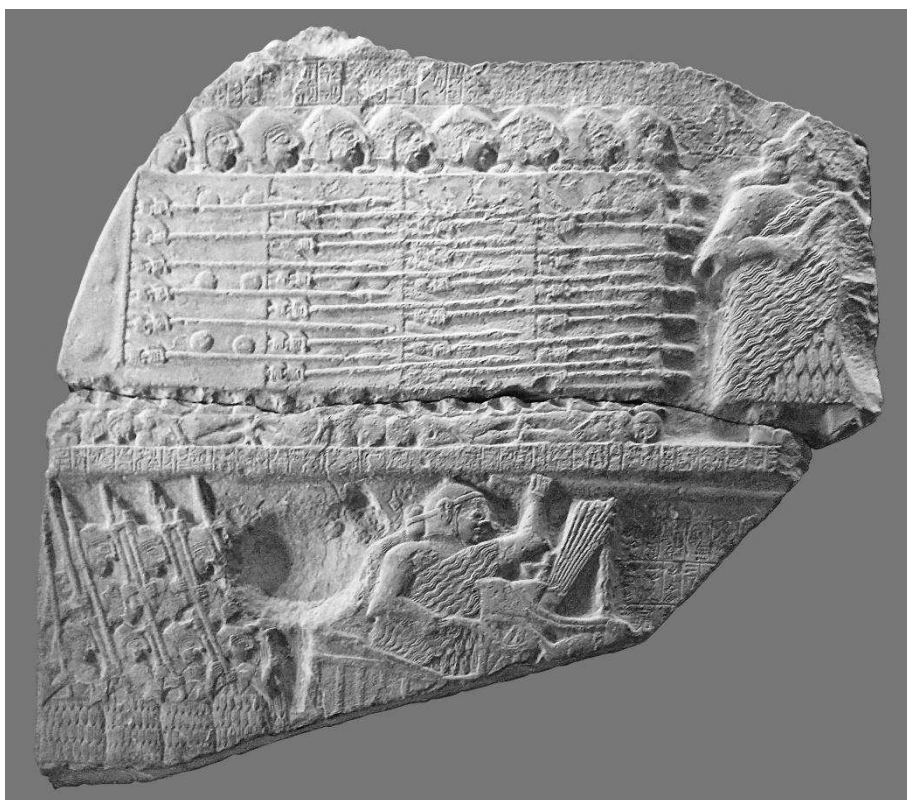
Het archeologische onderzoek werd in de twintigste eeuw voortgezet door **Henri de Genouillac** en vervolgens door **André Parrot**, die tussen 1929 en 1933 omvangrijke opgravingscampagnes uitvoerden. Tijdens deze expedities werden de beroemde fragmenten van de **Stele der Gieren** ontdekt, een van de oudste monumentale oorlogsgedenktekens uit de wereldgeschiedenis. Het reliëf toont de overwinning van Eannatum van Lagash op de naburige stad Umma en vormt een uitzonderlijke combinatie van historische verslaglegging, religieuze symboliek en politieke propaganda. Tegelijkertijd werd duidelijk hoeveel schade eerdere opgravingen en illegale plunderingen hadden veroorzaakt. Naar schatting zijn inmiddels meer dan vijftigduizend spijkerschrifttabletten afkomstig uit Girsu, maar een aanzienlijk deel daarvan werd zonder archeologische context opgegraven, waardoor belangrijke informatie over hun oorspronkelijke gebruik verloren is gegaan.

Reconstruction drawing, obverse, Stele of the Vultures (drawing by Elizabeth Simpson)

Reconstruction drawing, reverse, Stele of the Vultures

Na een lange onderbreking werd het archeologisch onderzoek in 2016 hervat als onderdeel van een gezamenlijk project van het British Museum en de Iraakse autoriteiten. Dit programma had niet alleen tot doel nieuwe wetenschappelijke kennis te verzamelen, maar ook een nieuwe generatie Iraakse archeologen op te leiden. De moderne opgravingen maken gebruik van technieken die tijdens de negentiende eeuw ondenkbaar waren, waaronder drones, digitale terreinmodellen, geofysisch onderzoek, satellietbeelden, driedimensionale documentatie en uiterst nauwkeurige stratigrafische analyses. Hierdoor kunnen zelfs kleine veranderingen in de bebouwing en het gebruik van afzonderlijke stadsdelen worden gereconstrueerd.

De resultaten van deze nieuwe campagnes behoren tot de spectaculairste archeologische ontdekkingen van de afgelopen jaren. Tijdens het onderzoek van de paleisheuvel werd opnieuw de E-ninnu-tempel onderzocht, terwijl in 2020 een ruim vijfduizend jaar oud cultisch terrein werd blootgelegd.

Archeologen vonden hier meer dan driehonderd gebroken rituele bakers, schalen en kruiken, samen met resten van dieroffers en sporen van processies die waren opgedragen aan Ningirsu. Deze vondsten bieden een uitzonderlijk inzicht in religieuze ceremonies die duizenden jaren geleden plaatsvonden. Onder de objecten bevond zich een opmerkelijk bronzen beeldje in de vorm van een eend, waarvan de ogen waren vervaardigd uit boomschors. Vermoedelijk was dit voorwerp gewijd aan de godin Nanshe. Even opvallend was de ontdekking van een gewicht uit de Indusbeschaving, een tastbaar bewijs van de handelscontacten tussen Mesopotamië en Zuid-Azië.

In 2023 maakten archeologen van het British Museum en het Getty Museum opnieuw wereldnieuws met de ontdekking van de resten van een ongeveer 4.500 jaar oud paleis uit de tijd van de koningen van Lagash. Tegelijkertijd kwamen meer dan tweehonderd administratieve kleitabletten aan het licht die nieuwe inzichten bieden in het bestuur van Girsu. De identificatie van de E-ninnu als hoofdheiligdom van Ningirsu werd hierdoor verder bevestigd. Tijdens de opgravingscampagne van 2024 werden opnieuw ongeveer tweehonderd spijkerschrifttabletten ontdekt, waaronder schoolteksten die inzicht geven in het onderwijs van jonge schrijvers. Daarnaast werden tientallen kleizegels uit de Akkadische periode gevonden, waaronder een uitzonderlijk exemplaar waarop de naam van koning Naram-Sin voorkomt, samen met een inscriptie die zijn gouverneur Lugal-ušumgal noemt. Zulke zegels vormden het administratieve equivalent van officiële handtekeningen en illustreren de vergaande bureaucratische organisatie van het Akkadische rijk.

Naast het wetenschappelijke onderzoek vormt ook het behoud van Girsu tegenwoordig een belangrijk aandachtspunt. De vroege opgravingen, decennia van plunderingen en natuurlijke erosie hebben de vindplaats ernstig beschadigd. Daarom wordt tegenwoordig niet alleen gegraven, maar ook intensief gewerkt aan conservering, restauratie en landschapsbeheer. Paden worden aangelegd, kwetsbare structuren gestabiliseerd en bezoekersvoorzieningen ontwikkeld, zodat Girsu in de toekomst toegankelijk kan worden voor wetenschappers én voor een breder publiek. De stad ontwikkelt zich daarmee van een archeologische vindplaats tot een belangrijk centrum voor cultureel erfgoed in Irak.

Een van de meest intrigerende hypothesen die tijdens de recente opgravingen naar voren is gekomen, betreft de Hellenistische periode. Sommige onderzoekers vermoeden dat op de ruïnes van de E-ninnu mogelijk een heiligdom werd opgericht dat verband hield met de verering van **Alexander de Grote**. Volgens deze interpretatie zou het heiligdom gewijd zijn geweest aan Zeus en twee goddelijke zonen: Herakles en Alexander. Hoewel deze hypothese nog onderwerp is van wetenschappelijke discussie en verdere bevestiging vereist, laat zij zien dat Girsu ook lang na het verdwijnen van de Sumerische beschaving een plaats bleef waar oude tradities en nieuwe religieuze ideeën elkaar ontmoetten. Juist deze voortdurende gelaagdheid maakt Girsu tot een van de meest fascinerende archeologische landschappen van het Oude Nabije Oosten.

Anzagar: een versterkte nederzetting op het kruispunt van waterwegen en handelsroutes

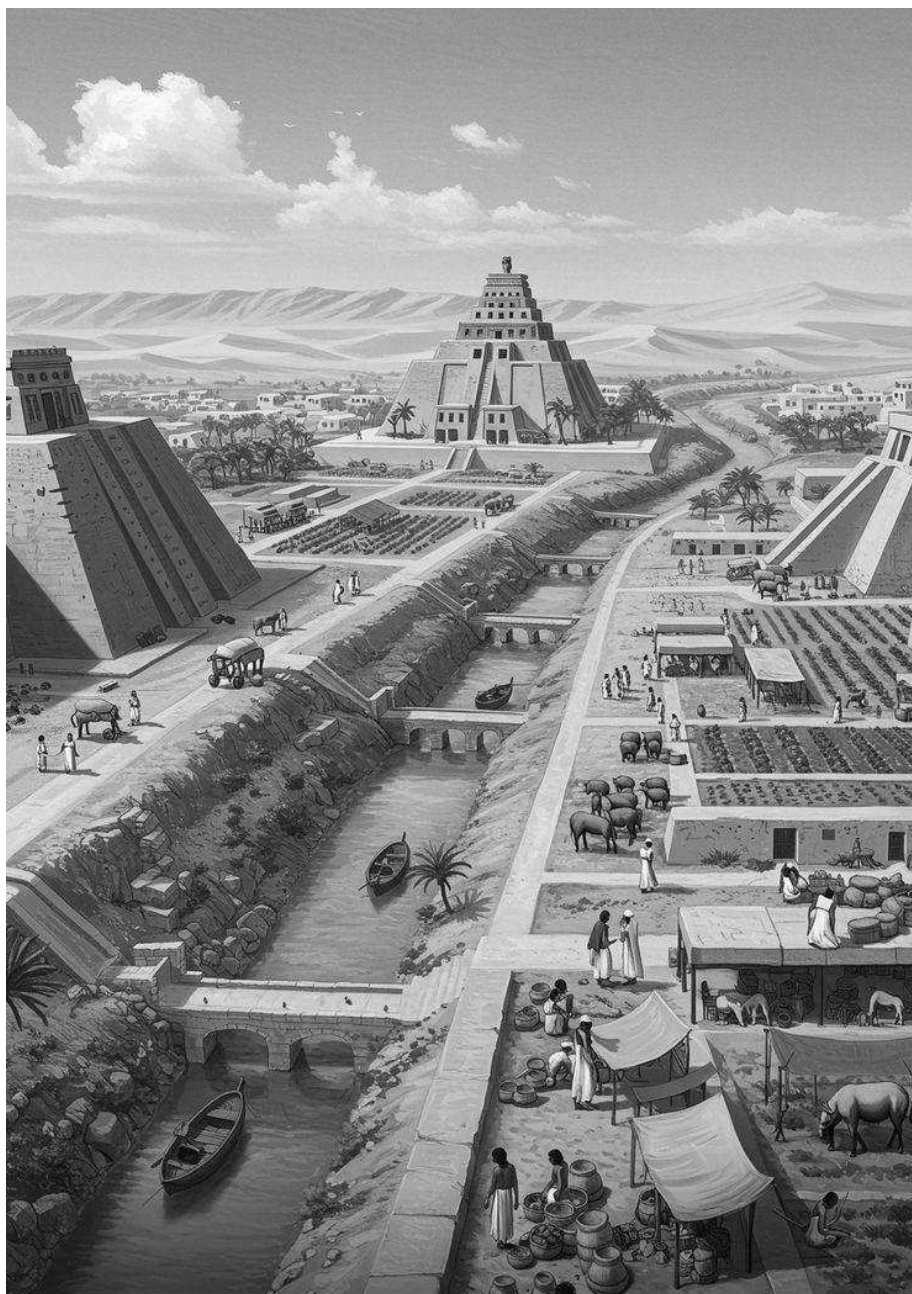
Anzagar, in de bronnen meestal aangeduid als **Anzagar-Umma** (An-za-gar₃-Umma^{kt}), was een relatief kleine maar strategisch gelegen nederzetting in het zuiden van Mesopotamië. De Sumerische naam *An-za-gar₃* kan worden vertaald als "**versterkte nederzetting**" of "**ommuurd dorp**", een benaming die direct verwijst naar de defensieve functie van de plaats. De term komt ook voor in de namen van verschillende andere nederzettingen in de regio, waaruit blijkt dat dergelijke versterkte gemeenschappen een herkenbaar onderdeel vormden van het Sumerische landschap. Zij beschermden niet alleen de lokale bevolking, maar bewaakten eveneens irrigatiekanalen, landbouwgebieden en belangrijke verkeersroutes die de grote stadstaten met elkaar verbonden. In een wereld waarin water, landbouwgrond en handelswegen voortdurend aanleiding konden geven tot conflicten, bezaten dergelijke versterkte nederzettingen een aanzienlijk strategisch belang.

Anzagar bevond zich waarschijnlijk aan de oostelijke grens van de provincie Umma, op de overgang naar het grondgebied van Girsu en Lagash. Daarmee lag de nederzetting precies op een politiek gevoelige zone waar verschillende administratieve gebieden elkaar ontmoetten. Grenzen in het oude Mesopotamië waren zelden scherpe lijnen zoals op moderne kaarten. Zij bestonden uit een mozaïek van akkers, irrigatiekanalen, dijken, kleine nederzettingen en tempeldomeinen, waarvan de controle regelmatig onderwerp was van geschillen tussen naburige stadstaten. Dat Anzagar juist op deze overgang lag, maakte de plaats tot een belangrijk administratief en militair steunpunt binnen het netwerk van de Ur III-staat. De nederzetting fungeerde niet alleen als grenspost, maar ook als controlepunt waar goederen, reizigers en officiële boodschappers werden geregistreerd voordat zij hun reis vervolgden.

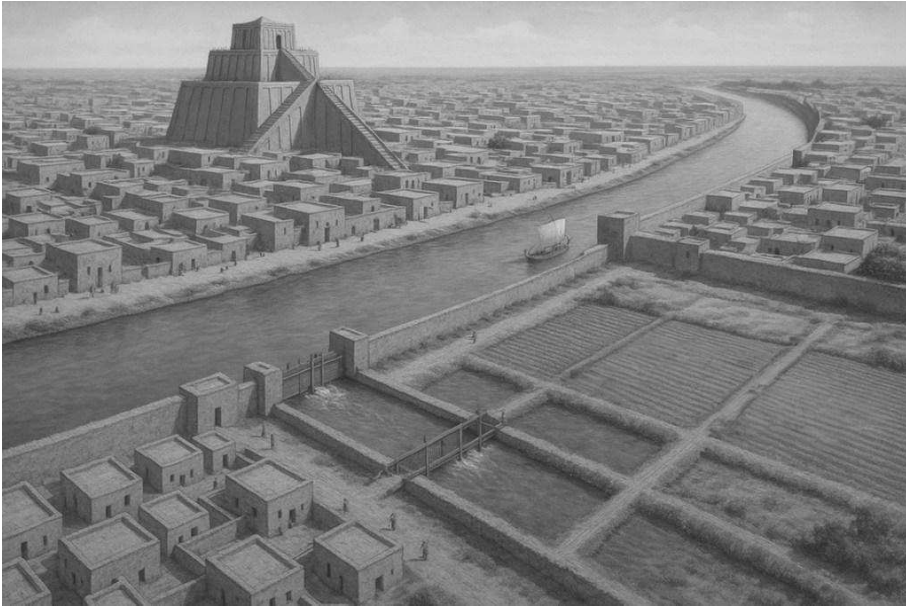
Een van de oudste historische vermeldingen van Anzagar dateert uit de Oud-Babylonische periode. De zevenentwintigste jaartitel van koning **Sumulael** van Babylon herdenkt de bouw van de stadsmuren van Kutha en **Anzagar-urgi**. Zulke jaarnamen dienden niet alleen als chronologische aanduidingen, maar waren tevens politieke verklaringen waarin koningen hun belangrijkste prestaties vastlegden. Het opnemen van Anzagar in een officiële jaartitel laat zien dat de nederzetting ook eeuwen na de bloeiperiode van Sumer nog steeds een voldoende belangrijke positie innam om onderdeel te worden van koninklijke propaganda. De versterking van de stadsmuren weerspiegelt bovendien de voortdurende noodzaak om strategische grensplaatsen te beschermen tegen politieke instabiliteit en regionale machtsverschuivingen.

Halverwege de geschiedenis van Anzagar wordt duidelijk dat waterwegen minstens zo belangrijk waren als wegen over land. Verschillende administratieve teksten beschrijven hoe schepen vanuit Anzagar naar Girsu voeren en vervolgens verder reisden naar Garšana. Andere documenten vermelden transporten waarbij goederen eerst stroomopwaarts over het **Udaga-kanaal** werden gesleept tot aan de kruising met het **Namhani-kanaal**, waarna zij via de waterwegen naar Girsu konden afdrijven. Deze beschrijvingen tonen een verfijnd transportsysteem waarin stroming, waterstand en kanaalverbindingen zorgvuldig werden benut om grote hoeveelheden landbouwproducten, bouwmaterialen en handelswaar efficiënt te verplaatsen. Voor de inwoners van Zuid-Mesopotamië vormden kanalen niet slechts irrigatiesystemen, maar een volledig geïntegreerd netwerk van economische verkeersaders dat de steden met elkaar verbond en het functioneren van de staat mogelijk maakte.

Tijdens de **Ur III-periode** groeide Anzagar uit tot een belangrijk logistiek knooppunt binnen het staatsapparaat. In de nederzetting werd een officieel transport- en boodschappersstation opgericht, een zogenoemd **é-kas₄**, waar reizigers, koeriers en staatsfunctionarissen konden uitrusten voordat zij hun reis voortzetten. Vergelijkbare voorzieningen zijn bekend uit plaatsen als Gu'abba en Kinunir, die gezamenlijk een georganiseerd netwerk vormden waarlangs berichten, administratieve documenten, belastingopbrengsten en koninklijke bevelen zich snel door het rijk konden verplaatsen. Dit systeem kan worden beschouwd als een vroege vorm van een staatsgecontroleerde post- en transportdienst. Dankzij deze infrastructuur konden de koningen van Ur hun gezag uitoefenen over een uitgestrekt gebied dat zich uitstreckte van Zuid-Mesopotamië tot de berggebieden van Iran.

De strategische ligging van Anzagar blijkt eveneens uit haar positie langs de handelsroute tussen **Ur** en **Anšan**, een belangrijke stad in het huidige zuidwesten van Iran. Deze route vormde een essentiële verbinding tussen de vruchtbare alluviale vlakte van Mesopotamië en de berggebieden waar kostbare grondstoffen werden gewonnen. Via deze handelswegen bereikten koper, dioriet, hout, halfedelstenen en andere waardevolle producten de Sumerische steden, terwijl vanuit Mesopotamië landbouwproducten, textiel en ambachtelijke goederen werden geëxporteerd. Anzagar vervulde hierbij de rol van tussenstation waar transporten konden worden gecontroleerd, vrachten werden overgeladen en administratieve formaliteiten werden afgehandeld. De nederzetting maakte daarmee deel uit van een internationaal handelsnetwerk dat

zich uitstreckte over duizenden kilometers en de economische bloei van de Mesopotamische stadstaten mogelijk maakte.

Hoewel Anzagar waarschijnlijk bescheiden van omvang was, bezat de nederzetting een opmerkelijk rijk religieus landschap. In de stad bevond zich een tempel gewijd aan **Ninegal**, een godin die nauw verbonden was met het koninklijk paleis en het hofleven. Daarnaast zijn heiligdommen bekend voor **Ninhursag**, de grote moedergodin van de bergen en de vruchtbaarheid, voor **Nergal**, de god van oorlog en de onderwereld, voor **Allātum**, een godin die eveneens met de onderwereld werd geassocieerd, en voor **Inanna**, de godin van liefde, oorlog en koningschap. De aanwezigheid van zoveel verschillende culten binnen een relatief kleine nederzetting laat zien hoe veelzijdig het religieuze leven in de provincie was. Tempels vervulden niet alleen een spirituele functie, maar vormden tevens economische instellingen die landbouwgronden beheerden, personeel in dienst hadden en nauw betrokken waren bij de distributie van voedsel en goederen.

Een bijzonder detail uit de administratieve archieven betreft de tempel van **Allātum**, waar zich een speciale sacristie bevond waarin sieraden, kostbare metalen en rituele voorwerpen werden bewaard. Deze ruimte fungeerde als een beveiligde opslagplaats voor de rijkdommen van het heiligdom en toont aan dat tempels aanzienlijke materiële bezittingen beheerden. Dergelijke schatkamers bevatten niet alleen religieuze objecten, maar vertegenwoordigden tevens de economische macht van de tempelinstellingen. Zij illustreren hoe religie en economie in de Sumerische samenleving nauw met elkaar verweven waren en hoe zelfs een relatief kleine nederzetting als Anzagar deel uitmaakte van een complex netwerk van administratieve, religieuze en commerciële activiteiten.

Hoewel de exacte ligging van Anzagar nog niet met zekerheid is vastgesteld, wordt **Tell al-Wilayah** door verschillende onderzoekers als de meest waarschijnlijke locatie beschouwd. Toekomstig archeologisch onderzoek zal moeten uitwijzen of deze identificatie juist is. Ongeacht de uiteindelijke locatie maken de administratieve teksten duidelijk dat Anzagar een sleutelpositie innam binnen de infrastructuur van het Ur III-rijk. De nederzetting verbond provincies met elkaar, controleerde belangrijke waterwegen, ondersteunde langeafstandshandel en bood onderdak aan reizigers en staatskoeriers. Daarmee vertegenwoordigt Anzagar een type nederzetting dat vaak in de schaduw staat van beroemde steden als Ur, Uruk en Girsu, maar dat essentieel was voor het functioneren van de Mesopotamische samenleving. Juist deze kleinere centra maakten het mogelijk dat bestuur, communicatie, religie en handel zich over het gehele landschap konden verspreiden en gezamenlijk de fundamenteen vormden van een van de oudste georganiseerde beschavingen ter wereld.

Bronvermelding

1. Frayne, D. R. *Old Babylonian Period (2003–1595 BC)*. University of Toronto Press, 1990.
2. Sallaberger, W. "Ur III Administration." In: *A Companion to the Ancient Near East*. Blackwell, 2005.
3. Steinkeller, P. *The Administrative and Economic Organization of the Ur III State*. Harvard University.
4. Garfinkle, S. J. *Entrepreneurs and Enterprise in Early Mesopotamia*. CDL Press, 2005.
5. Richardson, S. *Texts from the Late Ur III Period*. Penn Museum.
6. Civil, M. "The Farmer's Instructions and the Agricultural Landscape of Sumer." *Journal of Cuneiform Studies*.
7. George, A. R. *House Most High: The Temples of Ancient Mesopotamia*. Eisenbrauns, 1993.
8. Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie. Artikelen over *Anzagar*, *Umma* en *Ur III Administration*.

UMMA: DE STAD VAN GRENZEN, GODEN EN POLITIEKE RIVALITEIT

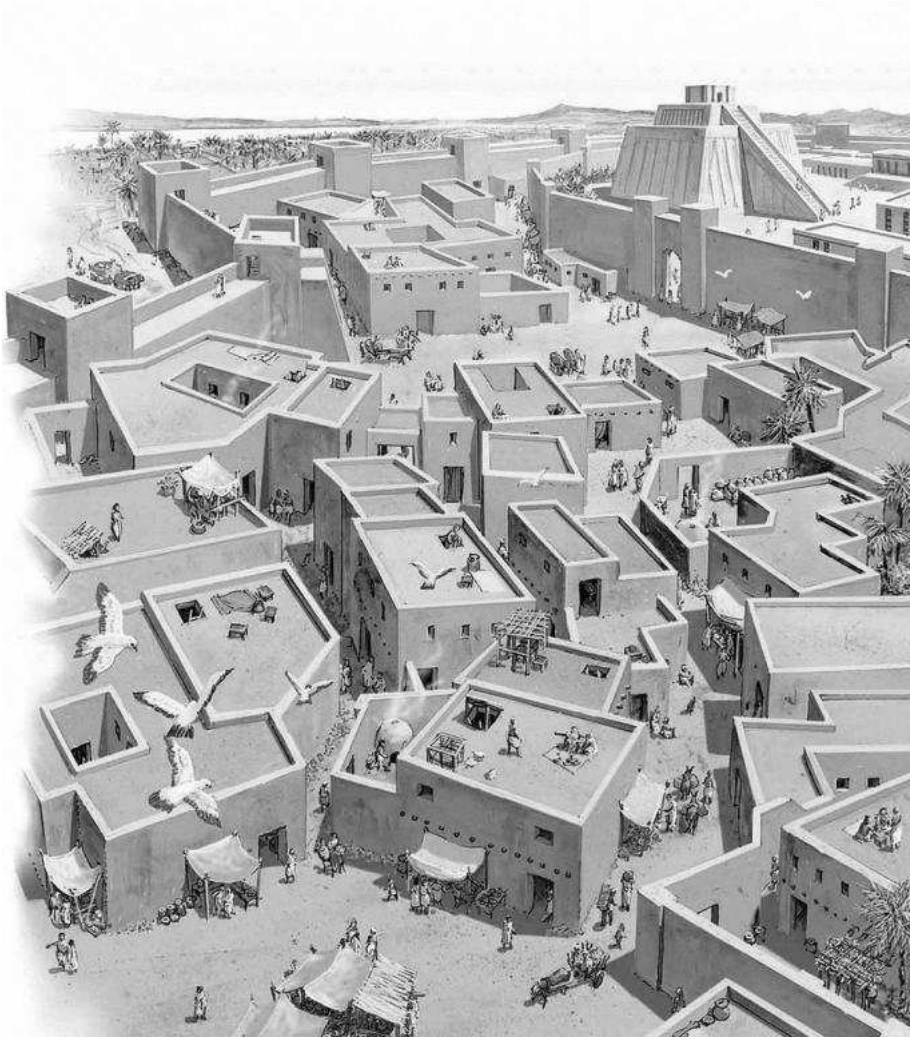
Umma (Sumerisch:) behoorde gedurende het derde millennium v.Chr. tot de invloedrijkste stadstaten van Zuid-Mesopotamië. De stad speelde een centrale rol in de politieke, economische en religieuze geschiedenis van Sumer en is vooral bekend vanwege haar langdurige rivaliteit met het naburige Lagash. Tegenwoordig bevindt de archeologische vindplaats zich in de Iraakse provincie Dhi Qar. Hoewel Umma al meer dan een eeuw traditioneel wordt geïdentificeerd met **Tell Jokha**, is deze identificatie de laatste decennia onderwerp geworden van wetenschappelijke discussie. Steeds meer archeologen wijzen erop dat het nabijgelegen **Umm al-Aqarib**, ongeveer zeven kilometer ten noordwesten van Tell Jokha, mogelijk de oorspronkelijke kern van het oude Umma vormde of dat beide vindplaatsen gezamenlijk onderdeel uitmaakten van één stedelijk gebied dat zich in de loop van de tijd verplaatste. Deze hypothese weerspiegelt de dynamische ontwikkeling van Mesopotamische steden, waarvan politieke centra zich soms verplaatsten als gevolg van veranderende waterlopen, economische ontwikkelingen of bestuurlijke hervormingen.

De vroegste geschiedenis van Umma is nauw verbonden met het koninkrijk **Gišša**, waarvan de stad gedurende de Vroegdynastieke periode het belangrijkste machtscentrum vormde. Recente opgravingen suggereren dat **Umm al-Aqarib** vooral tijdens de Vroegdynastieke III-periode een dominante positie innam, terwijl **Tell Jokha** pas later uitgroeide tot het bestuurlijke en religieuze zwaartepunt van het koninkrijk. Deze ontwikkeling illustreert dat stedelijke groei in Mesopotamië geen statisch proces was. Steden veranderden voortdurend van omvang en functie onder invloed van politieke verschuivingen, veranderende handelsroutes en de voortdurende aanpassing van het irrigatienetwerk waarop de gehele samenleving was gebaseerd.

Niet ver van Umma lag de stad **KI.AN**, een nederzetting die tegenwoordig grotendeels uit de historische bronnen bekend is. Tijdens de expansie van het Akkadische Rijk werd KI.AN vernietigd door koning **Rimuš**, de zoon en opvolger van Sargon van Akkad. Deze gebeurtenis laat zien hoe ingrijpend de machtsuitbreiding van de Akkadische koningen was voor de traditionele Sumerische stadstaten. Ondanks haar vernietiging bleef de religieuze identiteit van KI.AN nog lange tijd voortleven in administratieve en literaire teksten. Minstens zes godheden werden specifiek met deze stad verbonden, waaronder **Gula van KI.AN**, de godin van genezing, en **Sara van KI.AN**. Zulke lokale manifestaties van godheden waren kenmerkend voor de Mesopotamische religie, waarin iedere stad haar eigen beschermgoden bezat die nauw verbonden waren met de identiteit van de gemeenschap.

De religieuze wereld van Umma werd gedomineerd door twee beschermgoden: **Sara** en **Ninura**. Sara gold als de voornaamste stadsgod en werd beschouwd als de goddelijke beschermer van de politieke gemeenschap, de landbouw en de koninklijke macht. Zijn tempel vormde het religieuze middelpunt van de stad, waar priesters dagelijks offers brachten om de goddelijke gunst veilig te stellen. Ninura vervulde eveneens een belangrijke rol binnen de stedelijke cultus en werd vereerd naast andere godheden die in de loop der eeuwen in Umma een plaats kregen. De aanwezigheid van meerdere tempels toont aan dat religie in Mesopotamië geen uniforme structuur kende, maar bestond uit een complex netwerk van lokale en regionale culten die naast elkaar functioneerden.

Een van de vroegste historisch bekende heersers van Umma was **Ur-Lumma**, die tijdens de Vroegdynastieke periode een omvangrijk bouwprogramma uitvoerde. In koninklijke inscripties wordt vermeld dat hij tempels liet oprichten voor **Enki-gal** en **Nagar-pa'e**, twee godheden die een belangrijke plaats innamen binnen het religieuze landschap van de stad. De bouw van tempels was in het oude Sumer veel meer dan een uiting van persoonlijke vroomheid. Voor een koning vormde zij een zichtbaar bewijs van zijn legitimiteit en zijn vermogen de goddelijke orde op aarde te handhaven. Iedere nieuwe tempel bevestigde de nauwe relatie tussen de heerser en de goden, terwijl tegelijkertijd de economische positie van de tempelinstellingen werd versterkt. Tempels beheerden uitgestrekte landbouwgronden, organiseerden ambachtelijke

productie en fungeerden als administratieve centra waarin grote aantallen schrijvers en priesters werkzaam waren.

De religieuze betekenis van Sara reikte verder dan de grenzen van Umma alleen. In het beroemde Sumerische literaire werk **Inanna's Nederdaling naar de Onderwereld** verschijnt Sara in een opmerkelijke passage waarin de godin Inanna de demonen van de onderwereld ervan weerhoudt hem als gevangene mee te nemen. De tekst beschrijft Sara als een godheid die in armoedige omstandigheden verkeert, een opvallend contrast met de gebruikelijke voorstelling van machtige stadsgoden die in rijk versierde tempels wonen. Deze literaire scène behoort tot de vroegste voorbeelden van religieuze symboliek waarin kwetsbaarheid, bescherming en goddelijke genade centraal staan. Tegelijkertijd weerspiegelt zij de bijzondere positie van Sara binnen de Sumerische mythologie. Hoewel hij niet tot de hoogste goden van het pantheon behoorde, genoot hij voldoende aanzien om een prominente plaats te krijgen in een van de belangrijkste literaire composities uit het oude Mesopotamië.

De geschiedenis van Umma wordt vaak overschaduwd door haar beroemde conflicten met Lagash, maar de stad was veel meer dan een militaire rivaal. Zij ontwikkelde zich tot een centrum van landbouw, bestuur en religie waarin duizenden mensen werkzaam waren op akkers, in tempels, werkplaatsen en administratieve kantoren. De uitgestrekte irrigatiekanalen rondom de stad maakten intensieve landbouw mogelijk en leverden de economische basis voor een complexe samenleving waarin gespecialiseerde beroepen, belastingheffing en uitgebreide bureaucratische structuren konden ontstaan. De vele administratieve kleitabletten uit Umma behoren tegenwoordig tot de belangrijkste bronnen voor de studie van de Sumerische economie en laten zien hoe nauwkeurig arbeid, voedselrantsoenen, irrigatie en landbouwopbrengsten werden geregistreerd.

Archeologisch vormt Umma nog altijd een van de meest veelbelovende vindplaatsen van Zuid-Mesopotamië. Ondanks de aanzienlijke schade die de locatie heeft geleden door plunderingen en illegale opgravingen, blijven nieuwe onderzoeken bijdragen aan een beter begrip van de stedelijke ontwikkeling van de regio. De voortdurende discussie over de exacte ligging van de historische stad onderstreept dat de archeologie van Mesopotamië nog altijd volop in ontwikkeling is. Iedere nieuwe opgraving, iedere geofysische meting en iedere herlezing van spijkerschriftteksten draagt bij aan een steeds nauwkeuriger reconstructie van een stad die gedurende eeuwen een sleutelrol speelde in de politieke en religieuze geschiedenis van Sumer.

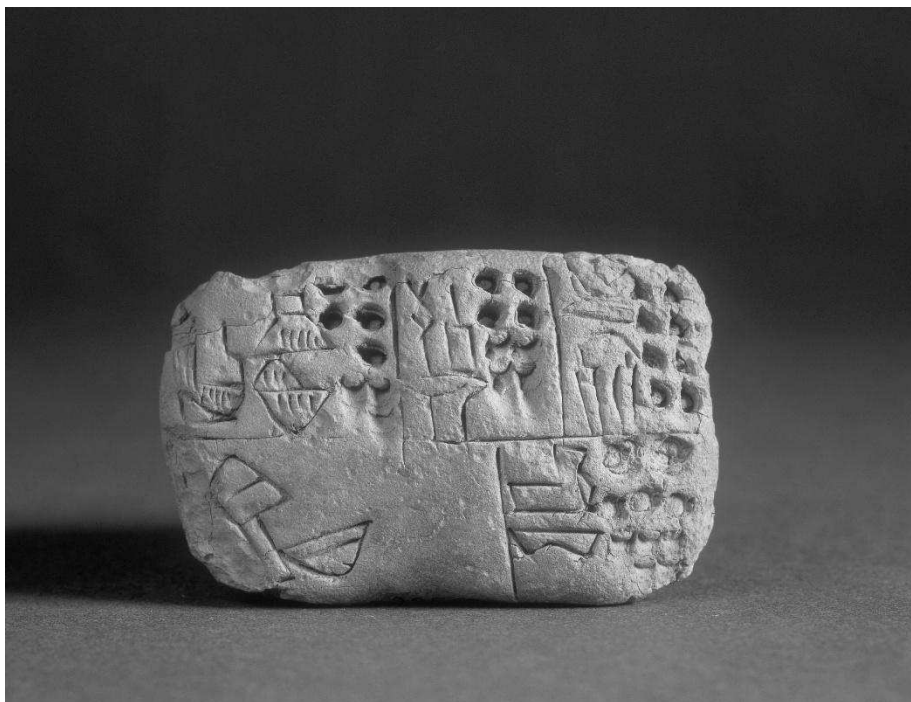
Bronnen

- Marchesi, G. & Marchetti, N. *Royal Statuary of Early Dynastic Mesopotamia*. Eisenbrauns, 2011.
- Steinkeller, P. *The Administrative and Economic Organization of the Ur III State*. Harvard University.
- Frayne, D. R. *Early Dynastic Period (2700–2350 BC)*. University of Toronto Press, 2008.
- Cooper, J. S. *Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash–Umma Border Conflict*. Undena Publications.
- George, A. R. *The Babylonian Gilgamesh Epic and Other Mesopotamian Literature*. Oxford University Press.
- Black, J., Cunningham, G., Robson, E. & Zólyomi, G. *The Literature of Ancient Sumer*. Oxford University Press, 2004.
- Potts, D. T. *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*. Wiley-Blackwell, 2012.
- Crawford, H. *Sumer and the Sumerians*. 3e editie. Cambridge University Press, 2015.
- Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie. Artikelen over *Umma*, *Šara* en *Gišša*.

De vroegste bewoning van Umma

De archeologische resten tonen aan dat de omgeving van Umma al gedurende de **Urukperiode** (ca. 4200–3100 v.Chr.) werd bewoond. Daarmee behoort de stad tot de oudste stedelijke centra van Zuid-Mesopotamië, waarvan de oorsprong teruggaat tot de periode waarin de eerste complexe samenlevingen zich ontwikkelden in de vruchtbare vlakte tussen de Eufraat en de Tigris. De nederzetting maakte deel uit van een wereld die ingrijpend veranderde. Kleine agrarische gemeenschappen groeiden uit tot omvangrijke steden, irrigatielandbouw werd steeds verder verfijnd en een steeds complexere economie vereiste nieuwe vormen van bestuur en administratie. In deze periode ontstonden de eerste monumentale tempelcomplexen, gespecialiseerde ambachten en een bestuurlijke elite die verantwoordelijk was voor de organisatie van arbeid, voedselvoorziening en religieuze rituelen. Umma ontwikkelde zich binnen deze dynamische omgeving tot een belangrijk regionaal centrum waarvan de invloed gedurende de daaropvolgende millennia alleen maar zou toenemen.

De Urukperiode markeert een beslissend moment in de geschiedenis van de menselijke beschaving. Niet alleen groeiden steden in omvang en politieke betekenis, ook ontstonden nieuwe manieren om informatie vast te leggen en economische processen te beheren. De archeologische vondsten uit Umma sluiten nauw aan bij deze ontwikkelingen. Onder de oudste objecten bevinden zich verschillende **proto-spijkerschrifttabletten**, die behoren tot de vroegste geschreven documenten uit de geschiedenis. Deze tabletten dateren uit een tijd waarin het spijkerschrift zich nog in een experimentele ontwikkelingsfase bevond. In plaats van volledig uitgewerkte teksten bevatten zij eenvoudige tekens, numerieke symbolen en administratieve registraties die werden gebruikt om goederen, arbeidskrachten en landbouwopbrengsten vast te leggen. Zij vormen het tastbare bewijs van een samenleving waarin mondelinge overlevering geleidelijk werd aangevuld door een systeem van permanente schriftelijke administratie.

De aanwezigheid van deze vroege administratieve documenten laat zien dat Umma reeds in de late vierde millennium v.Chr. deel uitmaakte van het netwerk van steden waarin het schrift werd ontwikkeld en toegepast. Het schrift ontstond niet als literair medium, maar als een praktisch instrument om een steeds ingewikkelder wordende economie te beheren. Tempels en administratieve instellingen moesten de productie van graan registreren, kuddes tellen, arbeid organiseren en voorraden controleren. Iedere kleitablet vertegenwoordigde een klein onderdeel van een omvangrijk administratief systeem dat noodzakelijk was om een groeiende stedelijke samenleving te besturen. De proto-spijkerschrifttabletten uit Umma behoren daarom tot de vroegste getuigenissen van de bureaucratische revolutie die de opkomst van de eerste staten mogelijk maakte.

Hoewel de meeste geschreven bronnen uit Umma dateren uit de **Vroegdynastieke III-periode** (ca. 2600–2350 v.Chr.), zijn ook enkele kleitabletten en een bijzondere inscriptieplaat bekend uit de **Vroegdynastieke I- en II-periode** (ca. 2900–2600 v.Chr.). Deze vroege documenten overbruggen de overgang van de experimentele proto-schriftfase naar het volledig ontwikkelde Sumerische spijkerschrift. In deze eeuwen veranderde het schrift ingrijpend. De oorspronkelijke pictografische tekens werden geleidelijk

gestileerd tot de karakteristieke wigvormige indrukken die met een rieten stylus in vochtige klei werden aangebracht. Tegelijkertijd ontwikkelde het schrift zich van een eenvoudig administratief hulpmiddel tot een veelzijdig communicatiemiddel waarmee wetten, religieuze hymnen, koninklijke inscripties, literaire composities en diplomatieke documenten konden worden vastgelegd.

De vroege tabletten uit Umma bieden bovendien een zeldzaam inzicht in de groei van stedelijke instituties. Zij laten zien hoe administratieve procedures steeds verfijnder werden en hoe schrijvers een steeds belangrijkere positie innamen binnen de samenleving. De opkomst van een professionele schrijversklasse betekende dat kennis niet langer uitsluitend mondeling werd overgedragen, maar systematisch kon worden opgeslagen, gecontroleerd en doorgegeven aan volgende generaties. Daarmee groeide het schrift uit tot een van de belangrijkste pijlers van de Mesopotamische beschaving. Dat juist in Umma zulke vroege documenten zijn teruggevonden, bevestigt de prominente plaats van de stad binnen de ontwikkeling van de Sumerische cultuur.

De archeologische vondsten maken duidelijk dat Umma geen stad was die plotseling verscheen tijdens de bloeiperiode van de Sumerische stadstaten. Haar geschiedenis begon eeuwen eerder, toen de eerste stedelijke experimenten in Zuid-Mesopotamië vorm kregen. De opeenvolgende bewoningslagen, de vroege administratieve documenten en de ontwikkeling van het schrift weerspiegelen een langdurig proces waarin economische groei, religieuze organisatie en bestuurlijke innovatie hand in hand gingen. Juist deze lange continuïteit maakt Umma tot een van de sleutelvindplaatsen voor het begrijpen van de overgang van prehistorische landbouwgemeenschappen naar de eerste volledig ontwikkelde stedelijke beschavingen van de wereld.

Bronvermelding

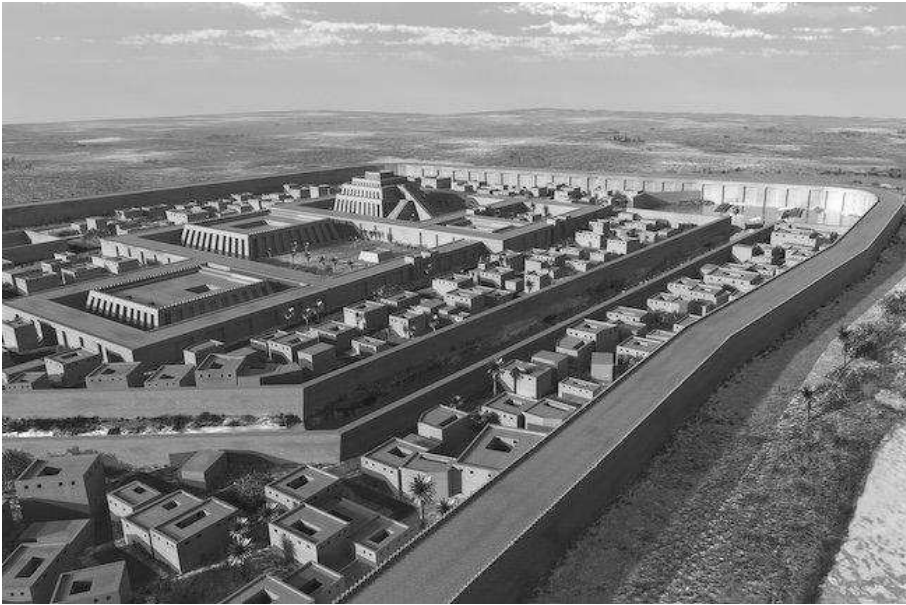
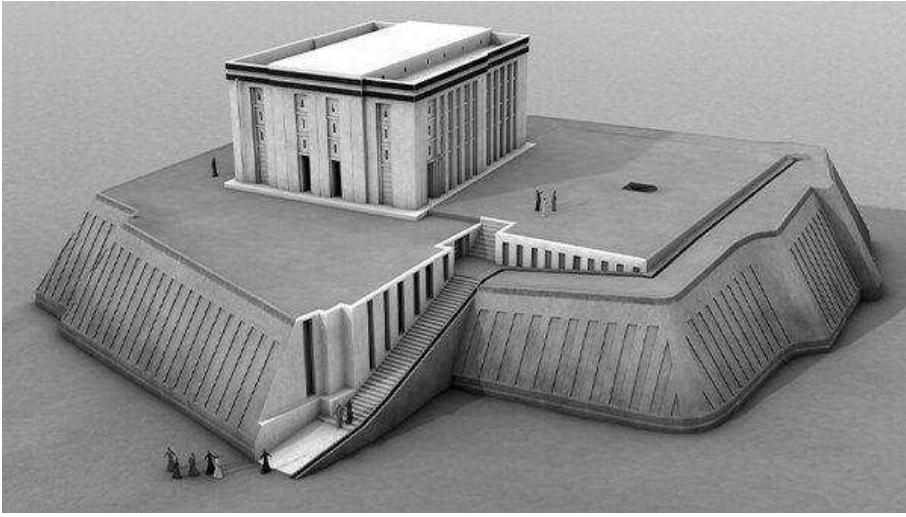
1. Nissen, H. J., Damerow, P. & Englund, R. K. *Archaic Bookkeeping: Early Writing and Techniques of Economic Administration in the Ancient Near East*. University of Chicago Press, 1993.
2. Englund, R. K. *Proto-Cuneiform Texts from the Late Uruk Period*. Cuneiform Digital Library Initiative.
3. Crawford, H. *Sumer and the Sumerians*. 3e editie. Cambridge University Press, 2015.
4. Postgate, J. N. *Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History*. Routledge, 1992.
5. Cooper, J. S. *The Sumerians*. In: *Civilizations of the Ancient Near East*. Scribner.

6. Woods, C. (red.). *Visible Language: Inventions of Writing in the Ancient Middle East and Beyond*. Oriental Institute, University of Chicago, 2010.
7. Potts, D. T. *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*. Wiley-Blackwell, 2012.
8. Marchesi, G. & Marchetti, N. *Royal Statuary of Early Dynastic Mesopotamia*. Eisenbrauns, 2011.

Umma tijdens de Vroegdynastieke periode: macht, rivaliteit en territoriale expansie

De **Vroegdynastieke periode** (ca. 2900–2335 v.Chr.) markeert de fase waarin Umma uitgroeide tot een van de belangrijkste politieke machten van Zuid-Mesopotamië. Lange tijd gingen onderzoekers ervan uit dat de vroege geschiedenis van de steden **Gišša** en **Umma** volledig samenviel. Die opvatting ontstond niet doordat archeologische opgravingen daarvoor bewijs leverden, maar omdat in de negentiende en vroege twintigste eeuw duizenden illegaal opgegraven spijkerschrifttabletten zonder archeologische context op de antiekmarkt verschenen. Aangezien de herkomst van deze teksten meestal onbekend was, werden zij door de eerste assyriologen onder de verzamelnaam *Umma* geclassificeerd. Pas moderne archeologische opgravingen maakten duidelijk dat Gišša en Umma afzonderlijke stedelijke centra vormden, ieder met een eigen politieke ontwikkeling, religieuze identiteit en bestuurlijke geschiedenis. Deze nieuwe inzichten illustreren hoe sterk archeologische context van invloed is op de interpretatie van geschreven bronnen en hoe moderne veldarcheologie oudere reconstructies van de Mesopotamische geschiedenis fundamenteel kan veranderen.

Gišša was gedurende de vroege Vroegdynastieke periode een zelfstandig koninkrijk dat een belangrijke positie innam binnen het netwerk van Sumerische stadstaten. De stad kende echter een relatief korte bloeiperiode en werd na het einde van de Vroegdynastieke tijd verlaten. Slechts één koning van Gišša is met zekerheid bekend: **Aka**, wiens naam bewaard is gebleven op een kleine maar buitengewoon waardevolle kraal van lapis lazuli. De inscriptie vermeldt dat de kraal als offer werd gewijd aan de godin **Inanna**. Hoewel het object bescheiden van formaat is, bezit het een grote historische betekenis. In een periode waarin koninklijke monumenten schaars zijn, vormt deze dedicatie een van de weinige directe bewijzen voor het bestaan van een zelfstandig koningschap in Gišša. Tegelijkertijd laat de inscriptie zien hoe nauw religie en koningschap met elkaar waren verbonden. De legitimiteit van een heerser werd niet uitsluitend ontleend aan militaire macht of bestuurlijke capaciteit, maar evenzeer aan zijn relatie met de goden, die door middel van kostbare offergaven zichtbaar werd gemaakt.

Na het verdwijnen van Gišša ontwikkelde Umma zich tot de dominante macht in de regio. De stad profiteerde van haar gunstige ligging aan een uitgebreid netwerk van irrigatiekanalen en vruchtbare landbouwgronden, waardoor zij over een solide economische basis beschikte. De rijkdom die de landbouw opleverde maakte het mogelijk een omvangrijk administratief apparaat op te bouwen, monumentale tempels te onderhouden en een goed georganiseerde krijgsmacht in stand te houden. Tegelijkertijd leidde de voortdurende groei van de bevolking tot een toenemende behoefte aan landbouwgrond en irrigatiewater. Juist deze combinatie van economische expansie en beperkte

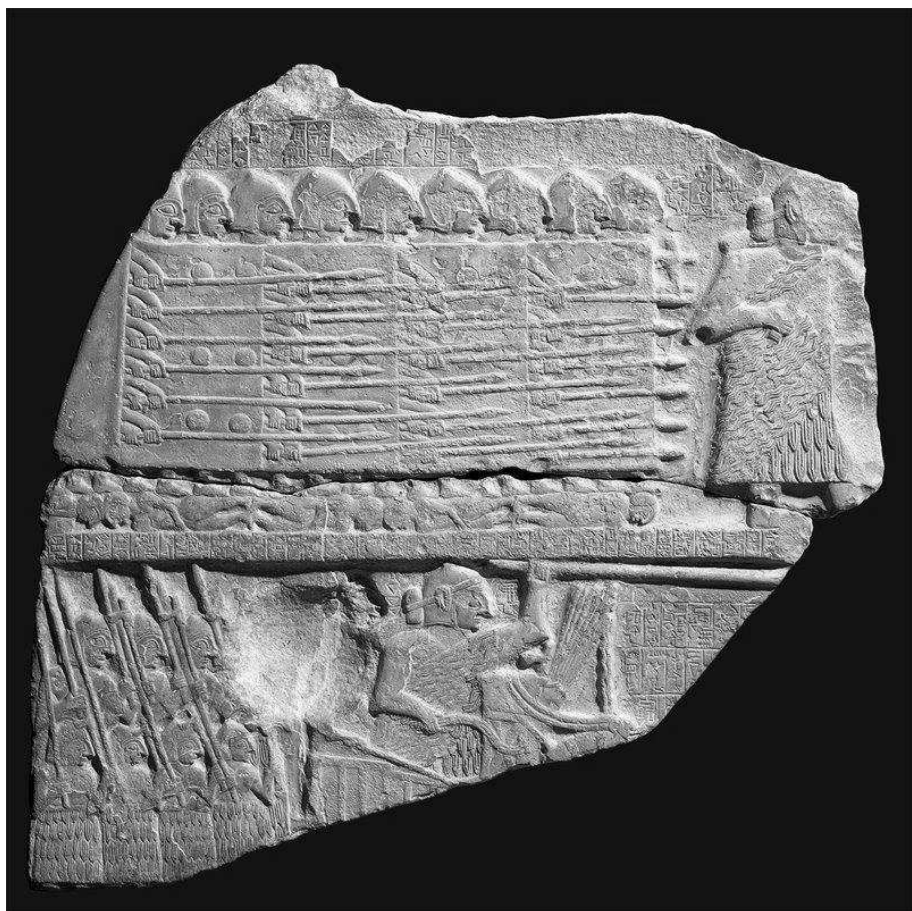
natuurlijke hulpbronnen vormde de voedingsbodem voor een van de langst durende territoriale conflicten uit de geschiedenis van de oude wereld.

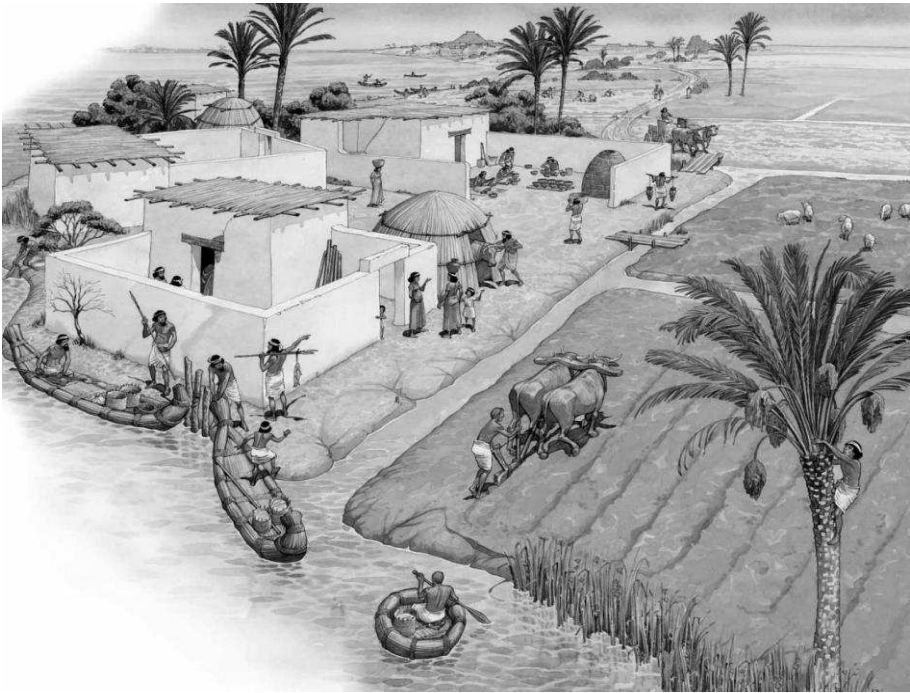
Umma is vooral beroemd geworden door haar langdurige grensgeschillen met de naburige stadstaat **Lagash**. Gedurende meerdere generaties stonden beide steden tegenover elkaar in een strijd om de controle over de vruchtbare landbouwvlakte van de **Gu'edena**, een gebied waarvan de irrigatiekanalen de landbouwproductie van beide staten mogelijk maakten. De conflicten draaiden niet uitsluitend om grondbezit; zij weerspiegelden tevens de strijd om economische onafhankelijkheid, politieke invloed en religieuze legitimiteit. In een samenleving waarin landbouw de basis vormde van vrijwel alle rijkdom betekende de beheersing van irrigatiesystemen uiteindelijk ook de beheersing van voedselproductie, belastingopbrengsten en militaire macht.

Een van de belangrijkste bronnen voor deze strijd is de beroemde inscriptie van **Enmetena** (Entemena), koning van Lagash, die omstreeks 2400 v.Chr. een uitvoerig verslag liet opstellen van de eeuwenlange rivaliteit tussen beide stadstaten. De tekst beschrijft hoe eerdere koningen grensstenen hadden geplaatst, verdragen hadden gesloten en irrigatiekanalen hadden afgebakend, maar hoe deze afspraken herhaaldelijk werden geschonden. Hoewel de inscriptie vanzelfsprekend het perspectief van Lagash vertegenwoordigt en bedoeld was om de eigen politieke positie te rechtvaardigen, vormt zij een van de oudste historische documenten waarin diplomatie, grenspolitiek en internationale conflicten uitvoerig worden beschreven. Daarmee behoort zij tot de vroegste voorbeelden van politieke geschiedschrijving die de mensheid heeft nagelaten.

De rivaliteit tussen Umma en Lagash beperkte zich niet tot militaire confrontaties alleen. Beide staten investeerden grote middelen in de aanleg van irrigatiekanalen, het versterken van stadsmuren en de bouw van monumentale tempels die de steun van hun beschermgoden moesten verzekeren.

Overwinningen werden gevierd met religieuze ceremonies, terwijl nederlagen vaak werden verklaard als het gevolg van goddelijke onvrede. De grens tussen politiek en religie bestond nauwelijks. Iedere militaire overwinning bevestigde niet alleen de macht van een koning, maar tevens de vermeende superioriteit van diens stadsgod.

Het hoogtepunt van Umma's politieke macht werd bereikt omstreeks **2350 v.Chr.** onder het bewind van **Lugalzagesi**, een van de meest ambitieuze heersers uit de Sumerische geschiedenis. Oorspronkelijk koning van Umma wist hij zijn invloed geleidelijk uit te breiden over een groot deel van Zuid-Mesopotamië. Hij onderwierp achtereenvolgens verschillende stadstaten en bracht onder meer **Ur**, **Uruk** en talrijke andere centra onder zijn gezag. Voor korte tijd ontstond daarmee een politiek geheel dat aanzienlijk groter was dan de traditionele onafhankelijke stadstaten die eeuwenlang het Sumerische landschap hadden gedomineerd.

Lugalzagesi presenteerde zichzelf niet slechts als koning van Umma, maar als heerser over het gehele land van Sumer. Zijn koninklijke inscripties beschrijven hoe zijn macht zich uitstreckte "van de Benedenzee tot de Bovenzee", een formulering die symbolisch verwees naar de ambitie om heel Mesopotamië onder één gezag te verenigen. Hoewel deze claims ongetwijfeld propagandistische elementen bevatten, weerspiegelen zij een fundamentele verandering in het politieke denken. Voor het eerst ontstond het idee dat meerdere stadstaten konden worden samengebracht onder één centrale heerser, een concept dat enkele decennia later door **Sargon van Akkad** op nog grotere schaal zou worden verwezenlijkt.

De heerschappij van Lugalzagesi vormde echter slechts een kort intermezzo. Zijn rijk werd uiteindelijk veroverd door Sargon van Akkad, die de Sumerische stadstaten onderwierp en het eerste territoriale wereldrijk uit de geschiedenis vestigde. Toch bleef de betekenis van Lugalzagesi groot. Hij markeert de overgang van een politiek landschap waarin zelfstandige stadstaten elkaar voortdurend bevochten naar een tijdperk waarin koningen streefden naar territoriale eenwording en imperiale expansie. In die ontwikkeling speelde Umma een centrale rol. De stad was niet alleen een regionale macht, maar tevens een laboratorium waarin nieuwe vormen van koningschap, bestuur en politieke ideologie werden ontwikkeld die de geschiedenis van het Oude Nabije Oosten blijvend zouden beïnvloeden.

Bronnen

- Frayne, D. R. *Early Dynastic Period (2700–2350 BC)*. University of Toronto Press, 2008.
- Cooper, J. S. *Reconstructing History from Ancient Inscriptions: The Lagash–Umma Border Conflict*. Undena Publications, 1983.
- Steinkeller, P. "The Historical Background of the Lagash–Umma Border Conflict." In: *Historiae*, Harvard University.
- Marchesi, G. & Marchetti, N. *Royal Statuary of Early Dynastic Mesopotamia*. Eisenbrauns, 2011.
- Crawford, H. *Sumer and the Sumerians*. 3e editie. Cambridge University Press, 2015.
- Postgate, J. N. *Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History*. Routledge, 1992.
- Liverani, M. *The Ancient Near East: History, Society and Economy*. Routledge, 2014.
- Potts, D. T. *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*. Wiley-Blackwell, 2012.
- Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie. Artikelen over *Umma*, *Gišsa* en *Lugalzagesi*.

Umma tijdens de Akkadische periode: provinciaal machtscentrum binnen het eerste wereldrijk

De verovering van Sumer door **Sargon van Akkad** aan het einde van de vierentwintigste eeuw v.Chr. betekende een fundamentele verandering in de politieke geschiedenis van Umma. Waar de stad gedurende de Vroegdynastieke periode had gefunctioneerd als een zelfstandige stadstaat met een eigen koning en een onafhankelijke buitenlandse politiek, werd zij nu opgenomen in het uitgestrekte **Akkadische Rijk**, het eerste territoriale imperium uit de wereldgeschiedenis. Deze overgang betekende echter geenszins het verlies van haar betekenis. Integendeel, onder het Akkadische bestuur groeide Umma uit tot een van de belangrijkste provinciale centra van het rijk. Alleen steden als **Adab** en **Uruk** konden zich in economisch en administratief opzicht met Umma meten. De vruchtbare landbouwgronden rondom de stad, de goed ontwikkelde irrigatie-infrastructuur en de centrale ligging binnen het Mesopotamische kanaalstelsel maakten haar tot een onmisbare schakel in de voedselvoorziening, belastinginning en logistieke organisatie van het rijk.

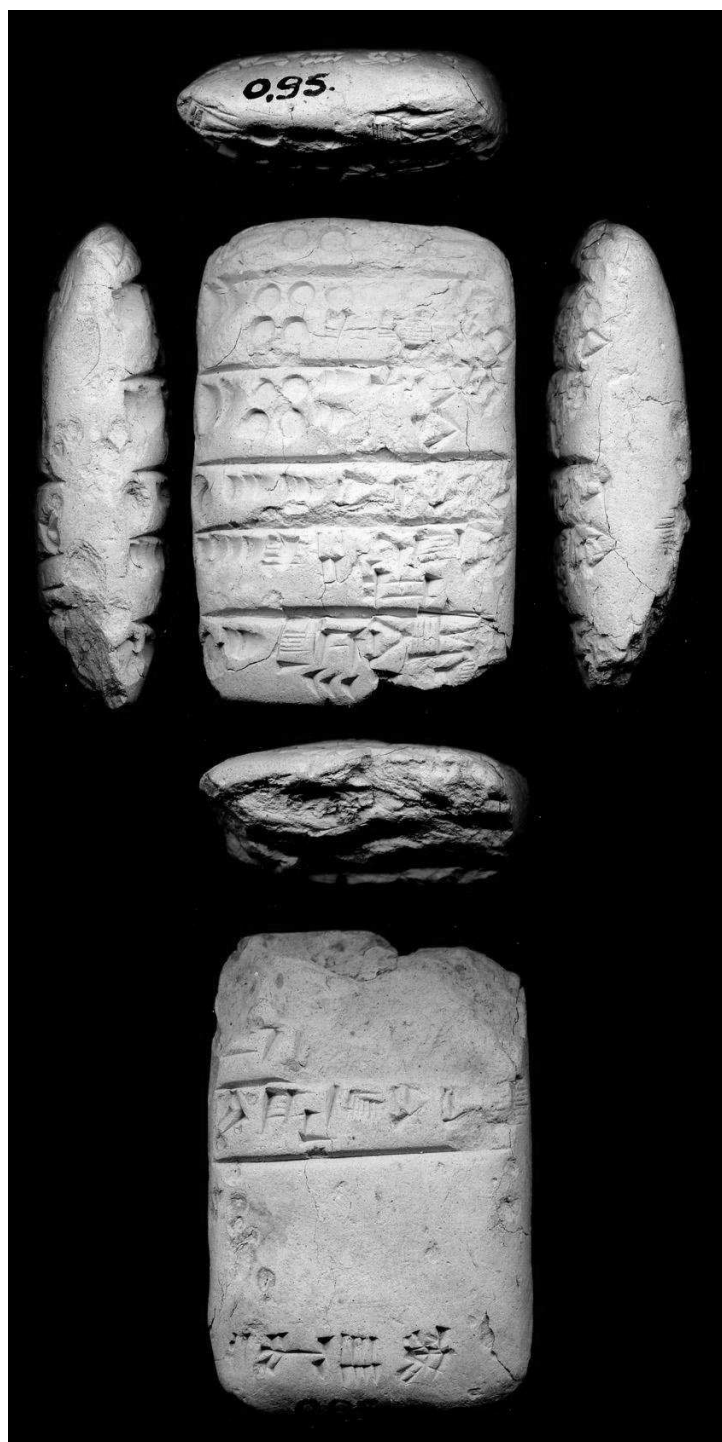
In tegenstelling tot de vroegere stadstaten, waar de macht in handen lag van lokale koningen, werd Umma tijdens de Akkadische periode bestuurd door **gouverneurs** die namens de koning van Akkad optraden. Inmiddels zijn de namen van **elf gouverneurs** uit deze periode bekend, naast nog twee bestuurders die waarschijnlijk tijdens de daaropvolgende Gutische overheersing actief waren. Deze functionarissen vormden de verbinding tussen het centrale gezag en de lokale bevolking. Hun taak bestond uit het innen van belastingen, het organiseren van irrigatiewerken, het aansturen van landbouwproductie, het mobiliseren van arbeidskrachten en het handhaven van de openbare orde. Tegelijkertijd bleven zij nauw verbonden met de religieuze instellingen van de stad. De gouverneur was niet uitsluitend bestuurder, maar ook de vertegenwoordiger van de koning tegenover de goden, waardoor politiek bestuur en religieuze legitimiteit onlosmakelijk met elkaar verbonden bleven.

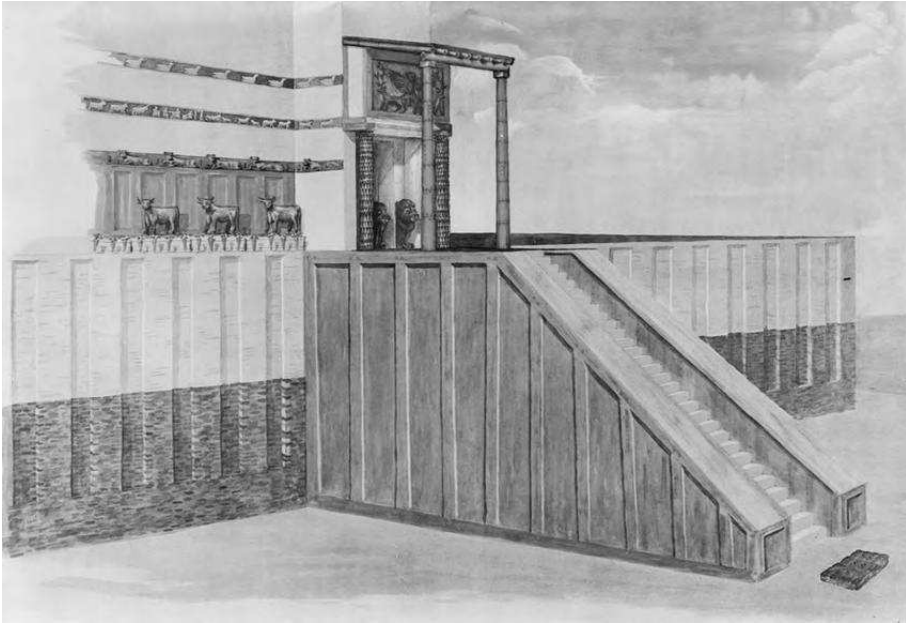
De administratieve archieven uit Umma tonen aan dat de stad tijdens de Akkadische periode uitgroeide tot een van de best georganiseerde economische centra van Zuid-Mesopotamië. Duizenden kleitabletten registreren de distributie van graan, wol, olie, vee, bier en arbeidsrantsoenen, evenals de organisatie van irrigatieprojecten, tempelbezittingen en koninklijke landgoederen. Deze documenten maken duidelijk dat Umma een essentiële rol vervulde binnen de centrale economie van het Akkadische Rijk. De stad leverde aanzienlijke hoeveelheden landbouwproducten aan de koninklijke administratie en fungeerde tegelijkertijd als regionaal distributiecentrum waar goederen

werden verzameld, gecontroleerd en opnieuw verdeeld over andere delen van het rijk.

Halverwege de Akkadische periode blijkt uit verschillende inscripties dat de gouverneurs van Umma zich niet uitsluitend met bestuurlijke taken bezighielden, maar ook omvangrijke religieuze bouwprojecten financierden. De gouverneur **Lu-Utu** liet een tempel oprichten voor **Ninhursag**, de grote moedergodin die werd vereerd als beschermster van bergen, vruchtbaarheid en het menselijk leven. Daarnaast bouwde hij een heiligdom voor **Ereshkigal**, de machtige koningin van de onderwereld. De keuze voor juist deze godheden weerspiegelt de veelzijdigheid van de religieuze wereld van Umma, waarin zowel godheden van leven en vruchtbaarheid als machten van dood en wedergeboorte een plaats innamen binnen de stedelijke cultus. Tempelbouw vormde een essentieel onderdeel van het bestuur. Door nieuwe heiligdommen op te richten bevestigde een gouverneur zijn loyaliteit aan de koning én zijn verantwoordelijkheid voor het bewaren van de kosmische orde waarop de samenleving volgens Mesopotamische opvattingen was gebaseerd.

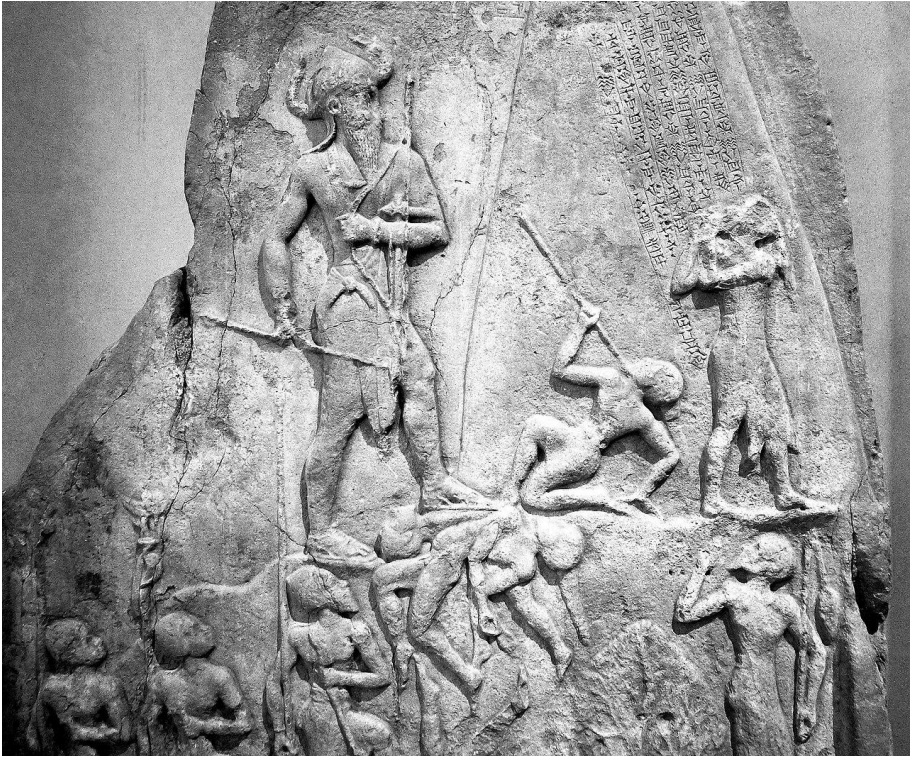

Na de ineenstorting van het Akkadische Rijk kreeg Zuid-Mesopotamië te maken met de overheersing van de **Gutiërs**, bergvolken afkomstig uit het Zagrosgebied. Hoewel deze periode in latere Mesopotamische tradities vaak als een tijd van politieke chaos werd voorgesteld, laten de administratieve bronnen uit Umma een genuanceerder beeld zien. De bestuurlijke structuren bleven

grotendeels functioneren en lokale gouverneurs zetten hun werkzaamheden voort. Een van hen was **Namahni**, die diende onder de Gutische koning **Iarlagan**. Zijn inscripties vermelden de bouw van de **E-ula-tempel**, gewijd aan de god **Ninura**. Dat ook onder een buitenlandse overheerser tempels werden gebouwd en onderhouden toont aan dat religieuze continuïteit belangrijker werd geacht dan politieke veranderingen. Voor de bevolking bleef de tempel het centrum van het dagelijks leven, ongeacht welke dynastie op dat moment de macht uitoefende.

Een andere prominente bestuurder uit deze overgangsperiode was **Lugalannatum**, die verantwoordelijk was voor de bouw van de **E-gidru**, de **Tempel van de Scepter**. Zijn inscriptie behoort tot de meest informatieve bouwteksten uit deze periode. Daarin verklaart hij dat hij de tempel had gebouwd, de funderingsdepositie volgens ritueel had begraven en de religieuze voorschriften opnieuw had vastgesteld. Opmerkelijk is dat de tekst tevens vermeldt dat **Si'um koning van Gutium** was. Hierdoor vormt de inscriptie niet alleen een religieus document, maar ook een belangrijk historisch ankerpunt voor de chronologie van de Gutische overheersing. De ceremoniële begraafing van funderingsvoorwerpen onder nieuwe gebouwen was een eeuwenoude Mesopotamische traditie. Dergelijke voorwerpen moesten de bescherming van de goden over het gebouw verzekeren en tegelijkertijd de naam van de bouwheer voor toekomstige generaties bewaren.

Religieuze bouwprojecten hadden daarnaast een uitgesproken politieke betekenis. Iedere tempel vertegenwoordigde de aanwezigheid van de godheid binnen de stad en bevestigde de legitimiteit van het bestaande gezag. Door zich als tempelbouwer te presenteren plaatste een gouverneur zichzelf in een eeuwenoude traditie waarin koningen en bestuurders hun recht op macht ontleenden aan hun zorg voor de goddelijke woningen. De bouwinscripties uit Umma tonen dan ook hoe nauw religie, architectuur en staatsbestuur met elkaar verweven waren. Een bijzonder inzicht in de bestuurlijke organisatie van het Akkadische Rijk biedt een spijkerschrifttablet waarin een **grensgeschil tussen Adab en Umma** wordt beschreven. De zaak werd persoonlijk beslecht door **Naram-Sin**, een van de machtigste koningen van Akkad, die regeerde tussen ongeveer 2255 en 2218 v.Chr. Het document noemt de gouverneur van Umma, **Šubur-Nagarpae**, en die van Adab, **Lugal-ša**, wier namen hierdoor voor het eerst in de geschiedenis worden vermeld. De beslissing van Naram-Sin werd bovendien bekrachtigd in aanwezigheid van de **oudsten van Adab**, evenals vertegenwoordigers van de steden **Tallani**, **Ibrat** en **Pašime**. Deze procedure laat zien dat grensconflicten niet uitsluitend door militair geweld werden opgelost, maar eveneens via formele juridische processen waarin lokale gemeenschappen een actieve rol speelden.

De betrokkenheid van verschillende steden bij deze arbitrage maakt duidelijk dat het Akkadische Rijk beschikte over een verrassend ontwikkeld systeem van conflictbemiddeling. De koning trad op als hoogste rechter, terwijl gouverneurs, stedelijke oudsten en regionale vertegenwoordigers gezamenlijk toezagen op de uitvoering van zijn uitspraak. Deze bestuurlijke praktijk weerspiegelt een samenleving waarin geschreven documenten, officiële getuigen en zorgvuldig vastgelegde grenzen steeds belangrijker werden voor het functioneren van de staat. In plaats van uitsluitend te vertrouwen op militaire macht ontwikkelde het rijk mechanismen om territoriale geschillen langs administratieve en juridische weg op te lossen. De Akkadische periode betekende voor Umma daarmee geen onderbreking van haar geschiedenis, maar juist een nieuwe fase van politieke en economische bloei. De stad verloor weliswaar haar zelfstandige koningschap, maar groeide uit tot een van de belangrijkste provinciale hoofdsteden van het eerste imperium uit de wereldgeschiedenis. Haar bestuurders combineerden administratieve efficiëntie met religieuze verantwoordelijkheid, haar tempels bleven centra van economische activiteit en haar archieven behoren tegenwoordig tot de rijkste bronnen voor de studie van het Akkadische staatsbestel. Umma laat daarmee zien hoe een voormalige stadstaat zich wist aan te passen aan een nieuwe imperiale werkelijkheid zonder haar centrale positie binnen de Mesopotamische beschaving te verliezen.

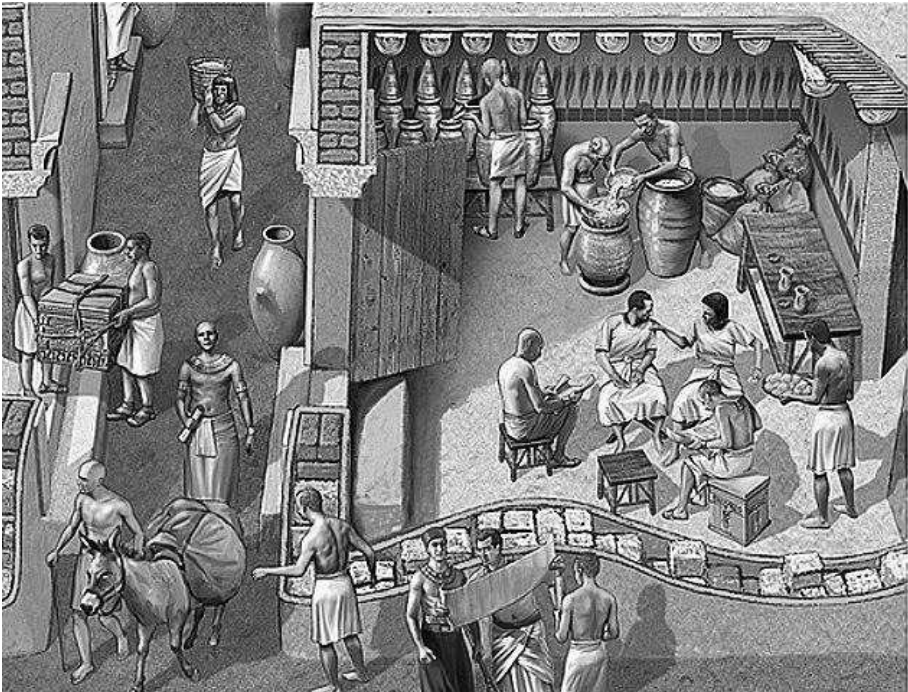
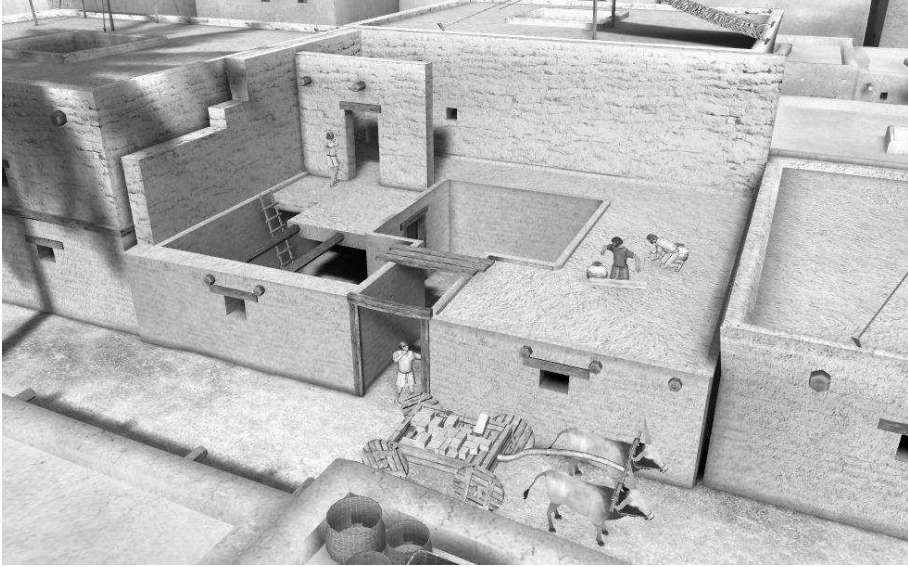
Bronvermelding

1. Frayne, D. R. *Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC)*. Royal Inscriptions of Mesopotamia, University of Toronto Press, 1993.
2. Foster, B. R. *The Age of Agade: Inventing Empire in Ancient Mesopotamia*. Routledge, 2016.
3. Westenholz, A. *Early Cuneiform Texts and the Akkadian Empire*. Museum Tusculanum Press.
4. Steinkeller, P. *The Administrative and Economic Organization of the Akkadian State*. Harvard University.
5. Cooper, J. S. *The Sumerians and Their Successors*. In: *Civilizations of the Ancient Near East*.
6. Liverani, M. *The Ancient Near East: History, Society and Economy*. Routledge, 2014.
7. Crawford, H. *Sumer and the Sumerians*. 3e editie. Cambridge University Press, 2015.
8. Potts, D. T. *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*. Wiley-Blackwell, 2012.
9. Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie. Artikelen over *Umma*, *Naram-Sin*, *Gutium* en *Akkad*.

Umma tijdens de Derde Dynastie van Ur: een provinciaal bestuurscentrum van het Sumerische rijk

Met de opkomst van de **Derde Dynastie van Ur** (ca. 2112–2004 v.Chr.) brak voor Umma een nieuwe periode van politieke stabiliteit en economische bloei aan. Nadat de Akkadische macht was ingestort en de Gutische overheersing ten einde was gekomen, slaagden de koningen van Ur erin een sterk gecentraliseerde staat op te bouwen die vrijwel geheel Zuid-Mesopotamië onder één bestuur verenigde. Binnen dit nieuwe rijk verloor Umma haar vroegere rol als onafhankelijke stadstaat, maar groeide zij uit tot een van de belangrijkste provinciale hoofdsteden van het koninkrijk. De stad werd een administratief zwaartepunt waarin belastingen werden geïnd, landbouwproductie werd georganiseerd, arbeidskrachten werden geregistreerd en religieuze instellingen onder nauwkeurig toezicht stonden. De omvangrijke bureaucratie die zich gedurende deze periode ontwikkelde behoort tot de meest geavanceerde administratieve systemen van de gehele Oudheid en vormt een van de belangrijkste redenen waarom de geschiedenis van Ur III tegenwoordig zo uitzonderlijk goed kan worden gereconstrueerd. De provincie Umma was administratief verdeeld in **vier districten: Da-Umma, Apisal, Gu'edena en Mušbiana**. Elk district bezat eigen landbouwgebieden, irrigatiekanalen, nederzettingen en administratieve centra die gezamenlijk onder toezicht stonden van de provinciale gouverneur. Deze bestuurlijke indeling weerspiegelt de hoge mate van organisatie die de Ur III-staat kenmerkte. De overheid hield nauwgezet toezicht op de verdeling van landbouwgrond, het onderhoud van dijken en kanalen, de organisatie van seizoensarbeid en de opslag van graan. Vrijwel iedere economische activiteit werd schriftelijk vastgelegd. Schrijvers registreerden hoeveel graan werd geoogst, hoeveel schapen en runderen aanwezig waren, welke arbeiders werden ingezet en welke hoeveelheden voedsel als rantsoen werden uitgedeeld. Hierdoor ontstond een administratief systeem waarin de staat vrijwel ieder aspect van de provinciale economie kon controleren. Hoewel de provincie Umma economisch iets kleiner was dan de nabijgelegen provincie **Lagash**, bedroeg haar productie nog altijd ongeveer een derde van die van haar machtige buur. Dat maakt duidelijk hoe aanzienlijk de economische betekenis van Umma was binnen het rijk van Ur. De vruchtbare akkers leverden enorme hoeveelheden gerst, dadels, sesam en vlas op, terwijl grote kuddes schapen en geiten zorgden voor wol, melk en vlees. Daarnaast floreerden ambachten zoals textielproductie, metaalbewerking, houtbewerking en aardewerk. De economische kracht van de provincie berustte op een zorgvuldig uitgebalanceerd systeem waarin landbouw, veeteelt, ambachtelijke productie en staatsadministratie nauw met elkaar verweven waren. Het

irrigatienetwerk, dat voortdurend moest worden onderhouden, vormde daarbij de levensader van de gehele samenleving.

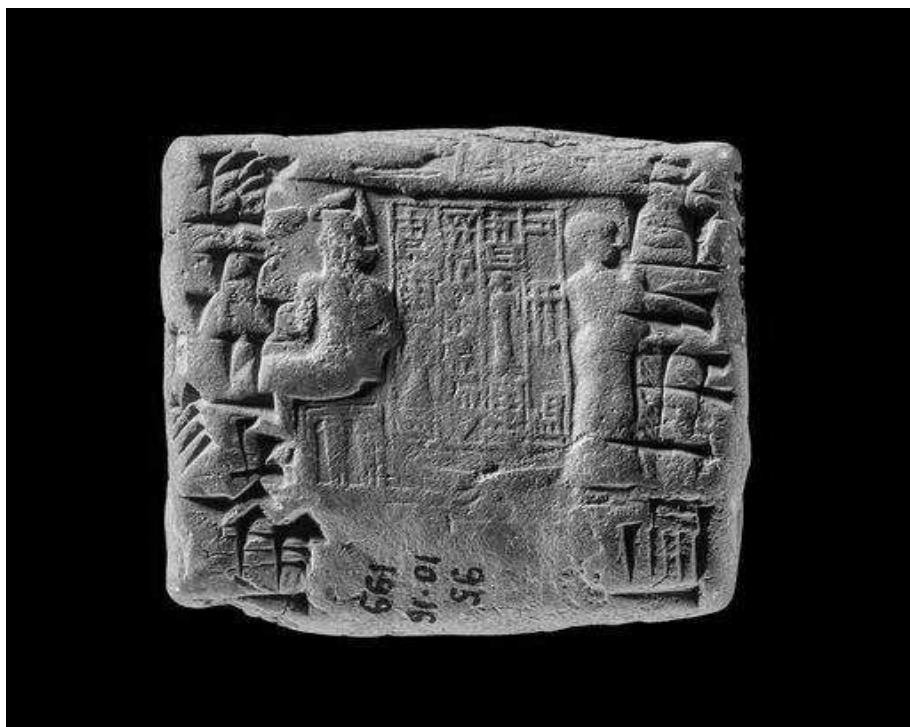

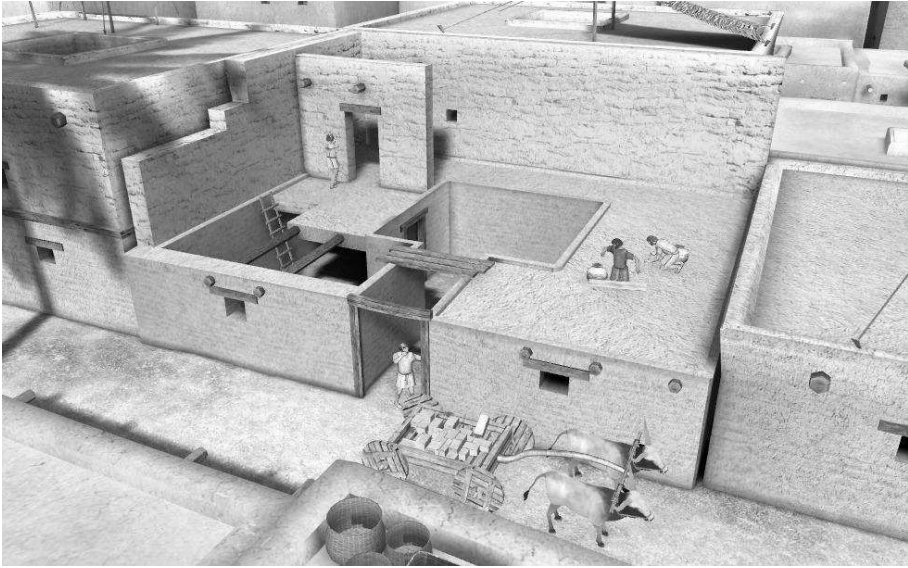
Het bestuur van de provincie lag in handen van een opeenvolging van gouverneurs die namens de koningen van Ur het dagelijkse bestuur uitvoerden. Onder hen zijn **Aa-kala**, **Dadaga** en **Ur-Lisi** bekend, allen zonen van de

bestuurder **Ur-Nigar**, evenals **Ninbilia**, de echtgenote van Aa-kala. Deze familierelaties laten zien dat bestuurlijke functies binnen de provinciale elite vaak gedurende meerdere generaties werden doorgegeven. Hoewel de gouverneurs formeel afhankelijk waren van het koninklijk gezag in Ur, beschikten zij lokaal over aanzienlijke invloed. Zij hielden toezicht op tempels, landbouwbedrijven, magazijnen, werkplaatsen en administratieve kantoren en vormden de schakel tussen de centrale regering en de plaatselijke bevolking. Hun correspondentie en administratieve documenten tonen een wereld waarin efficiënt bestuur belangrijker werd dan persoonlijke militaire macht, een ontwikkeling die kenmerkend is voor de hoog georganiseerde staatsstructuur van de Ur III-periode.

De uitzonderlijke betekenis van Umma voor de moderne wetenschap hangt vooral samen met de enorme hoeveelheid geschreven bronnen die uit deze periode bewaard is gebleven. Meer dan **dertigduizend spijkerschrifttabletten** zijn afkomstig uit de archieven van de stad en haar omgeving. Het overgrote deel bestaat uit administratieve en economische documenten waarin vrijwel iedere denkbare activiteit werd geregistreerd. Zij vermelden de uitgifte van voedselrantsoenen aan arbeiders, de levering van bouwmaterialen, de verzorging van kuddes, de opbrengsten van akkers, de distributie van textiel, de inzet van transportdieren, de organisatie van irrigatiewerken en de administratie van tempelbezittingen. Geen enkele andere provincie uit het rijk van Ur heeft een vergelijkbare hoeveelheid administratieve documentatie opgeleverd. Hierdoor behoort Umma tegenwoordig tot de best gedocumenteerde steden van de gehele oude wereld en vormt zij een onmisbare bron voor het begrijpen van de economie, het dagelijks leven en het staatsbestuur van de Sumerische beschaving.

Deze archieven maken het mogelijk de werking van de Ur III-staat vrijwel dag voor dag te volgen. Zij tonen hoe nauwkeurig arbeid werd gepland, hoe gespecialiseerde beroepen functioneerden en hoe duizenden mannen en vrouwen onderdeel vormden van een centraal georganiseerd economisch systeem. De documenten laten eveneens zien dat vrouwen een belangrijke rol speelden binnen de textielproductie, tempeladministratie en voedselvoorziening, terwijl gespecialiseerde ambachtslieden, schrijvers en opzichters gezamenlijk een complexe bureaucratische samenleving in stand hielden. Voor historici vormen deze archieven daarom een uitzonderlijk venster op het dagelijkse functioneren van een van de oudste georganiseerde staten uit de wereldgeschiedenis.

Religie bleef ook tijdens de Derde Dynastie van Ur een centrale plaats innemen binnen het openbare leven van Umma. De beschermgod **Šara** bleef het religieuze middelpunt van de stad en genoot bijzondere aandacht van de koningen van Ur. Dat blijkt onder meer uit de officiële jaarnamen van twee opeenvolgende vorsten. Een regeringsjaar van **Šu-Sîn** werd aangeduid als het jaar waarin hij de tempel van Šara in Umma liet bouwen, terwijl ook zijn

opvolger **Ibbi-Sîn** een regeringsjaar benoemde naar de bouw of vernieuwing van dezelfde tempel. Dergelijke jaarnamen vormden niet alleen chronologische aanduidingen, maar waren tevens politieke verklaringen waarin de koning zijn belangrijkste prestaties vastlegde. De keuze om juist de tempel van Šara te noemen onderstreept de bijzondere status van Umma binnen het rijk. Tempelbouw gold als een van de voornaamste koninklijke taken, omdat het onderhouden van de woningen van de goden werd beschouwd als een voorwaarde voor het voortbestaan van de kosmische orde en de welvaart van het land.

Naast haar bestuurlijke betekenis leverde Umma ook een blijvende bijdrage aan de ontwikkeling van de Mesopotamische tijdrekening. De **Umma-kalender**, die tijdens het bewind van **Šulgi** werd gebruikt, geldt als de directe voorloper van de latere Babylonische kalender. Via deze kalendertraditie oefende het systeem van Umma uiteindelijk invloed uit op de na de Babylonische ballingschap ingevoerde **Hebreeuwse kalender**, waarvan verschillende maandnamen en chronologische principes rechtstreeks uit de Babylonische traditie zijn overgenomen. Daarmee reikt de culturele erfenis van Umma veel verder dan de grenzen van het oude Sumer en werkt zij, zij het indirect, nog altijd door in kalendersystemen die duizenden jaren later werden gebruikt.

Na de val van de Derde Dynastie van Ur begon de politieke samenhang van Zuid-Mesopotamië geleidelijk uiteen te vallen. Tijdens de daaropvolgende **Isin-Larsa-periode** ontstond opnieuw een lappendeken van concurrerende stadstaten die streden om de controle over de vruchtbare landbouwgebieden. De eens zo welvarende provincie Umma werd daarbij het toneel van nieuwe machtsconflicten. Een van de meest veelzeggende getuigenissen hiervan is een jaarnaam van **Sumuel**, koning van Larsa (ca. 1894–1866 v.Chr.), waarin wordt vermeld: "**Het jaar waarin Umma werd verwoest.**" Achter deze korte administratieve formulering gaat een ingrijpende historische gebeurtenis schuil. De verwoesting betekende het einde van de politieke en economische bloeiperiode die de stad gedurende de Ur III-tijd had gekend. Hoewel de nederzetting niet volledig van de kaart verdween, verloor zij haar positie als belangrijk provinciaal bestuurscentrum en zou zij nooit meer de centrale rol vervullen die zij gedurende de derde dynastie van Ur had ingenomen.

De geschiedenis van Umma tijdens de Ur III-periode vormt daarmee een van de duidelijkste voorbeelden van de kracht én kwetsbaarheid van de eerste gecentraliseerde staten. Dankzij een verfijnde bureaucratie, een hoogontwikkeld irrigatiesysteem en een ongekeerde hoeveelheid administratieve documentatie groeide de stad uit tot een modelprovincie binnen het rijk van Ur. Tegelijkertijd laat haar latere ondergang zien hoe afhankelijk dergelijke systemen waren van politieke stabiliteit. Zodra het centrale gezag verdween, raakten ook de economische structuren, de administratieve organisatie en uiteindelijk de stedelijke welvaart in verval. Juist daarom behoren de archieven van Umma tot

de meest waardevolle bronnen voor de studie van de Sumerische beschaving: zij documenteren niet alleen een periode van uitzonderlijke bloei, maar ook de mechanismen waarmee een van de vroegste staatsorganisaties uit de geschiedenis functioneerde.

Bronvermelding

1. Sallaberger, W. *The Management of the Ur III State*. In: *A Companion to the Ancient Near East*. Blackwell, 2005.
2. Steinkeller, P. *The Administrative and Economic Organization of the Ur III State*. Harvard University.
3. Garfinkle, S. J. *Entrepreneurs and Enterprise in Early Mesopotamia*. CDL Press, 2005.
4. Sharlach, T. M. *Provincial Taxation and the Ur III State*. Brill, 2004.
5. Frayne, D. R. *Ur III Period (2112–2004 BC)*. Royal Inscriptions of Mesopotamia. University of Toronto Press.
6. Dahl, J. L. *The Rulers of Umma*. Cuneiform Digital Library Initiative.
7. Crawford, H. *Sumer and the Sumerians*. 3e editie. Cambridge University Press, 2015.
8. Liverani, M. *The Ancient Near East: History, Society and Economy*. Routledge, 2014.
9. Potts, D. T. *A Companion to the Archaeology of the Ancient Near East*. Wiley-Blackwell, 2012.
10. Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie. Artikelen over *Umma*, *Ur III*, *Šara* en *Šulgi*.

Archeologie van Umma: de ontdekking van Tell Jokha en de reconstructie van een Sumerische metropool

Een dag in Umma

Een cultuurhistorische reconstructie van het dagelijks leven in een Sumerische bestuurs- en landbouwstad (ca. 2100–2050 v.Chr.)

Wanneer de eerste bleke strook ochtendlicht boven de oostelijke horizon verscheen, lag Umma nog in diepe rust. De sterren weerspiegelden zich in de smalle irrigatiekanalen die als zilveren linten door het vlakke landschap liepen. Alleen het zachte klotsen van water tegen de lemen oevers en het geroep van reigers in de moerassen verbraken de stilte. In de verte stonden de silhouetten van dadelpalmen scherp afgetekend tegen de langzaam lichter wordende hemel. De lucht rook fris en vochtig, een zeldzame verkoeling voordat de zon de vlakte van Zuid-Mesopotamië zou veranderen in een zinderende hitte.

Umma bezat niet de monumentale uitstraling van Uruk of de internationale haven van Ur, maar was tijdens de Derde Dynastie van Ur een van de belangrijkste administratieve centra van het Sumerische rijk. Uit de duizenden kleitabletten die hier zijn teruggevonden, ontstaat het beeld van een stad waarin vrijwel iedere economische activiteit werd geregistreerd. Landbouw, veeteelt, textielproductie, tempeladministratie en belastinginning vormden samen een nauw georganiseerd systeem. Achter de droge cijfers van deze administratieve archieven gingen echter mensen schuil: boeren, herders, schrijvers, priesters, ambachtslieden, schippers, handelaren en gezinnen die iedere dag opnieuw hun stad tot leven brachten.

Nog vóór zonsopgang begonnen de eerste huishoudens te ontwaken. Achter de gesloten buitenmuren van de lemen huizen vulden de binnenplaatsen zich met bedrijvigheid. Vrouwen knielden bij zware basalt- en kalkstenen maalstenen waarop gerst werd vermalen tot fijn meel. Het ritmische schuren van steen op steen vormde het vaste geluid van iedere ochtend. Uit ronde kleiovens steeg de geur op van vers gebakken gerstbrood, terwijl grote aardewerken kruiken met bier langzaam verder gistten. De geur van geroosterd graan mengde zich met die van sesamololie, dadels en vochtige klei. Op sommige binnenplaatsen stonden geiten ongeduldig te blaten terwijl kinderen water haalden uit nabijgelegen kanalen.

De smalle straten van Umma begonnen zich langzaam te vullen. Ezels werden beladen met manden vol graan of bundels wol. Schapen werden naar de gemeenschappelijke weiden buiten de stad geleid. Honden zwierven tussen de huizen op zoek naar voedselresten. Pottenbakkers openden hun werkplaatsen

en bevochtigden de klei die zij de avond ervoor zorgvuldig hadden afgedekt. Metaalbewerkers ontstaken hun ovens waarin koper en brons opnieuw werden verhit. Timmerlieden schaafden houten balken die afkomstig waren uit noordelijk Mesopotamië, waar grotere bomen groeiden dan in de zuidelijke vlakten.

De lucht vulde zich met een mengeling van geuren die kenmerkend was voor een Mesopotamische stad. Houtrook hing als een dunne sluier tussen de huizen. Daar doorheen drong de aardse geur van natte rivierklei, de scherpe lucht van dierlijke mest en de zoete geur van rijpende dadels. Bij de leerbewerkers verspreidden huiden een penetrante geur van vetten en looistoffen, terwijl uit de tempel de geur van wierook en brandende olie langzaam over de stad trok.

Niet veel later stroomden bewoners naar de markt. Anders dan in de grote internationale handelscentra lag de nadruk in Umma vooral op regionale handel. Boeren brachten gerst, emmertarwe, uien, knoflook, linzen en manden vol dadels. Vissers verkochten karpers, meervallen en gedroogde vis uit de irrigatiekanalen. Pottenbakkers stelden hun kruiken, schalen en opslagvaten in keurige rijen op. Wol, linnen, olie en bier werden in standaardhoeveelheden aangeboden, waarbij zorgvuldig werd gecontroleerd of de gebruikte maten en gewichten overeenkwamen met de officiële normen van de stad.

Het geroezemoes van onderhandelingen vulde de lucht. Verkopers prezen luid de kwaliteit van hun producten. Ezels balkten ongeduldig tussen de mensenmassa. Kinderen renden lachend tussen de marktkramen door. Van tijd tot tijd klonk het droge tikken van een stylus op een kleitablet wanneer een schrijver een levering vastlegde. Het schrift was in Umma overal aanwezig. Vrijwel iedere grotere transactie werd geregistreerd. Achter een eenvoudige verkoop van gerst kon een uitgebreid administratief proces schuilgaan waarin tempels, paleisfunctionarissen en lokale bestuurders gezamenlijk toezicht hielden op de economische organisatie.

Juist deze schrijvers vormden een opvallend onderdeel van het stadsbeeld. Zij zaten op lage houten krukjes met een mand vol vochtige kleitabletten naast zich. Hun handen bewogen snel en trefzeker. De rieten stylus drukte in enkele seconden ingewikkelde combinaties van spijkervormige tekens in de zachte klei. De meeste teksten hadden betrekking op de dagelijkse praktijk: uitgifte van rantsoenen, verdeling van landbouwgrond, levering van wol, aantallen arbeiders, belastingopbrengsten of de administratie van kudde. Voor de moderne archeoloog vormen deze documenten een unieke inkijk in het dagelijkse leven van de inwoners van Umma. Voor de schrijver zelf waren zij eenvoudigweg een noodzakelijk onderdeel van zijn werkdag.

Niet ver van het administratieve centrum lag de tempel, waar priesters reeds vóór zonsopgang hun eerste rituelen hadden uitgevoerd. Binnen heerste een

koele stilte die scherp contrasteerde met de drukte van de markt. De dikke lemen muren hielden de hitte buiten. Het zachte licht van olielampen verlichtte de heilige vertrekken waarin het cultusbeeld van de godheid stond opgesteld. Priesters reinigden zich zorgvuldig voordat zij de heilige ruimte betraden. Vervolgens werd het beeld ritueel gewassen, aangekleed en voorzien van voedsel, bier en wierook. Voor de bewoners van Umma was dit geen symbolische ceremonie, maar een dagelijkse verzorging van een werkelijk aanwezige godheid. Men geloofde dat de voorspoed van de stad afhankelijk was van de juiste uitvoering van deze rituelen.

Buiten de stad strekte zich een indrukwekkend irrigatielandschap uit. Hier lag de ware rijkdom van Umma. Vanuit brede hoofdkanalen stroomde water naar een dicht netwerk van kleinere waterlopen die de landbouwgronden bereikten. Over smalle dijken liepen boeren naar hun akkers. Houten schuiven werden geopend of gesloten om het water precies daarheen te leiden waar het nodig was. Het landschap was volledig door mensen gevormd. Zonder voortdurende arbeid zouden de kanalen dichtslibben, zouden de akkers uitdrogen en zou de stad haar bestaansbasis verliezen.

Tijdens de oogst veranderde dit landschap in een zee van activiteit. Mannen maaiden de gerst met bronzen of vuurstenen sikkels. Achter hen bonden vrouwen de halmen samen tot grote schoven. Kinderen verzamelden de achtergebleven aren. Ezels vervoerden de oogst naar opslagplaatsen waar schrijvers iedere levering nauwkeurig noteerden. Graan vormde niet alleen voedsel; het diende tevens als belastingmiddel, als loon voor arbeiders, als handelswaar en als reserve voor jaren van misoogst. Iedere korrel had economische betekenis.

Ook de veeteelt speelde een centrale rol. Buiten de stad graasden grote kuddes schapen en geiten onder toezicht van herders. De wol van deze dieren vormde een van de belangrijkste grondstoffen voor de textielproductie waarvoor Zuid-Mesopotamië bekendstond. In werkplaatsen binnen de stad zaten vrouwen achter verticale weefgetouwen waarop lange banen wollen stof werden vervaardigd. Sommige ateliers stonden onder direct toezicht van de tempel of het paleis en boden werk aan tientallen vrouwen tegelijk. Hun productie werd even zorgvuldig geregistreerd als de oogstopbrengsten van de akkers.

Wanneer de zon haar hoogste punt bereikte, vertraagde het leven merkbaar. De hitte drukte zwaar op de stad. De stoffige straten raakten grotendeels verlaten. Ambachtslieden werkten verder in de schaduw van hun werkplaatsen. Op de binnenplaatsen van de huizen zochten gezinnen verkoeling onder eenvoudige rieten overkappingen. Men at brood, uien, dadels, kaas en gedroogde vis, begeleid door bier dat met lange rietjes uit grote kruiken werd gedronken. Daarna volgde een korte rustperiode voordat de werkzaamheden in de namiddag werden hervat.

Later op de dag keerde de bedrijvigheid terug. Pottenbakkers vulden hun ovens met zorgvuldig gedroogd aardewerk. Metaalbewerkers voltooiden de laatste gereedschappen. Op de markt werden de resterende goederen verkocht voordat de handelaren hun voorraden bijeenpakten. Langs de irrigatiekanalen keerden boeren terug met hun ezels en gereedschappen. Vanuit de tempel klonk opnieuw gezang. Priesters brachten avondoffers en brandden wierook terwijl de laatste zonnestralen de tempelmuren goudkleurig deden oplichten.

Bij zonsondergang veranderde de stad opnieuw van karakter. De verzengende hitte maakte plaats voor een aangename avondkoelte. Gezinnen verzamelden zich op de platte daken van hun huizen, waar een zacht briesje vanaf de irrigatiekanalen voor verkoeling zorgde. Men sprak over de waterstand, de kwaliteit van de oogst, de aankomst van handelaren of de administratieve verplichtingen die de volgende dag wachtten. Kinderen luisterden naar verhalen over de oude koningen van Sumer en over de goden die waakten over de vruchtbaarheid van land en water.

Terwijl de duisternis over Umma viel, verschenen de eerste sterren aan de hemel. Wachters controleerden de stadspoorten voordat zij voor de nacht werden gesloten. Alleen in de tempel bleef licht branden, waar priesters de laatste rituelen uitvoerden. Vanuit de velden klonk het zachte gezang van krekels en het geritsel van riet langs de kanalen. Het water bleef onverstoord doorstromen, zoals het dat al generaties lang had gedaan.

Een dag in Umma laat zien dat de kracht van deze stad niet lag in monumentale paleizen of spectaculaire bouwwerken, maar in haar uitzonderlijk goed georganiseerde samenleving. Achter de duizenden administratieve kleitabletten die archeologen hebben opgegraven, gaat een wereld schuil van mensen die samen een ingewikkeld netwerk van landbouw, irrigatie, bestuur, religie en ambacht in stand hielden. Iedere schrijver die een levering noteerde, iedere boer die een irrigatiesluis opende, iedere weefster die wol verwerkte en iedere priester die wierook offerde, droeg bij aan het functioneren van een van de best gedocumenteerde steden van het oude Mesopotamië. Juist daardoor vormt Umma voor cultuurhistorici een van de meest waardevolle vensters op het alledaagse leven in de Sumerische beschaving.

De archeologische vindplaats Tell Jokha, ook bekend onder de namen **Tell Djokha** en **Tell Yokha**, wordt al meer dan anderhalve eeuw beschouwd als een

van de belangrijkste locaties voor het onderzoek naar de geschiedenis van het oude Umma. De uitgestrekte tell ligt in de huidige Iraakse provincie Dhi Qar en bestaat uit een complex van kunstmatige heuvels die gedurende duizenden jaren zijn opgebouwd door opeenvolgende bewoningslagen. Iedere generatie inwoners bouwde nieuwe huizen, tempels en administratieve gebouwen boven op de resten van oudere constructies, waardoor een indrukwekkend archeologisch archief ontstond waarin de ontwikkeling van de stad vanaf de Urukperiode tot in de Oud-Babylonische tijd bewaard bleef. Hoewel de site tegenwoordig sterk is aangetast door erosie en plunderingen, behoort zij nog altijd tot de meest waardevolle vindplaatsen voor het onderzoek naar de politieke, economische en religieuze geschiedenis van Zuid-Mesopotamië.

De eerste Europese onderzoekers bereikten Tell Jokha halverwege de negentiende eeuw. In **1854** bezocht de Britse geoloog en archeoloog **William Kennett Loftus** de locatie tijdens zijn verkenningen van de Mesopotamische ruïnes. Zijn beschrijving vormde een van de eerste wetenschappelijke waarnemingen van de omvangrijke nederzetting. Enkele decennia later, in **1885**, onderzocht **John Punnett Peters** van de Universiteit van Pennsylvania de site opnieuw. Peters trof een landschap aan waarvan grote delen onder hoge zandduinen verborgen lagen. Ondanks de beperkte zichtbaarheid verzamelde hij fragmenten van bewerkt natuursteen, koperen voorwerpen en verspreid aardewerk, vonden die reeds duidelijk maakten dat zich onder het zand de resten bevonden van een belangrijke stedelijke nederzetting uit de oudheid. Zijn verslag behoort tot de vroegste pogingen om de archeologie van Umma systematisch te beschrijven.

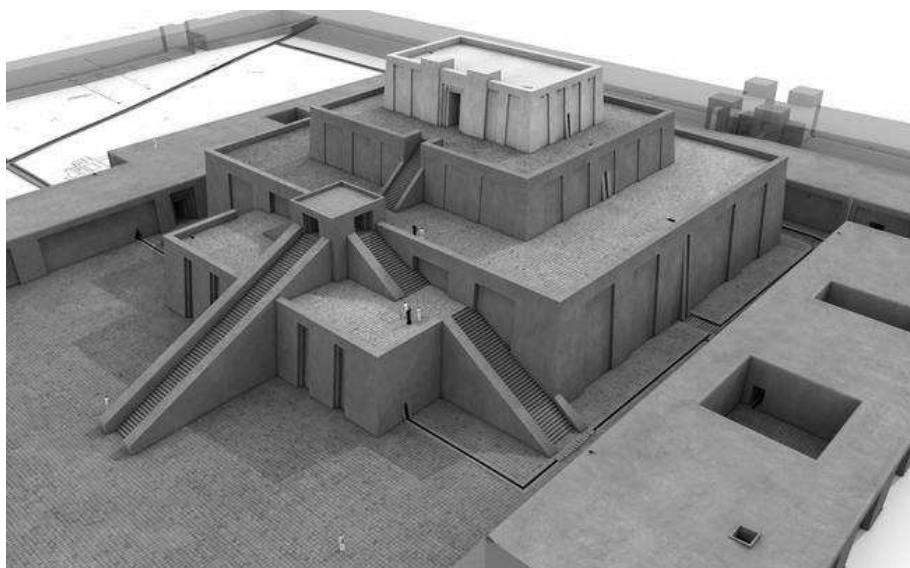

Aan het begin van de twintigste eeuw kreeg Umma internationale bekendheid, zij het onder tragische omstandigheden. Terwijl wetenschappelijke opgravingen nauwelijks plaatsvonden, werd de vindplaats op grote schaal slachtoffer van illegale opgravingen. Duizenden spijkerschrifttabletten verdwenen uit hun oorspronkelijke archeologische context en verschenen op de internationale antiekmarkt, waar zij werden verkocht aan particuliere verzamelaars en musea over de gehele wereld. Hierdoor ging een onschatbare hoeveelheid archeologische informatie verloren. Wanneer een kleitablet zonder gecontroleerde opgraving wordt verwijderd, verdwijnen immers ook de gegevens over de exacte vindplaats, de omliggende architectuur, de stratigrafie en de relatie met andere objecten. Juist deze context vormt de sleutel tot een betrouwbare historische reconstructie. De plundering van Umma geldt daarom als een van de grootste verliezen binnen de archeologie van Mesopotamië.

Ondanks deze schade leverden de verspreide kleitabletten belangrijke inzichten op. Een aanzienlijk deel bleek te dateren uit de Akkadische periode en maakte gebruik van een bijzonder dateringssysteem dat bekendstaat als het **mul-iti-systeem**, waarbij documenten werden voorzien van een combinatie van regeringsjaar, maand en dag. Vooral tijdens de regeringen van **Naram-Sin** en **Šar-kali-šarri** werd deze methode toegepast. De tabletten bevatten administratieve registraties over landbouw, belastinginning, tempelbezit, distributie van voedselrantsoenen en de organisatie van arbeid. Hoewel hun oorspronkelijke context verloren was gegaan, bevestigden zij de uitzonderlijke administratieve betekenis van Umma binnen het Akkadische Rijk.

Pas aan het einde van de twintigste eeuw konden opnieuw systematische archeologische opgravingen plaatsvinden. Tussen **1999 en 2002** leidde de Iraakse archeologe **Nawala Ahmed Al-Mutawalli** een omvangrijk onderzoeksproject op Tell Jokha. Ondanks de ernstige beschadigingen door eerdere plunderingen wist haar team een groot aantal spijkerschrifttabletten en kleizegels (*bullae*) veilig te stellen. Deze vondsten dateren uit de **Vroegdynastieke periode**, de **Akkadische tijd**, de **Derde Dynastie van Ur** en de **Oud-Babylonische periode**. Daarnaast werden resten blootgelegd van een monumentale tempel uit de Ur III-periode en woonhuizen uit de Oud-Babylonische tijd. Deze opgravingen vormden een belangrijk keerpunt in het onderzoek naar Umma, omdat voor het eerst sinds lange tijd opnieuw vondsten konden worden gedocumenteerd binnen hun oorspronkelijke archeologische context. De publicatie van deze duizenden teksten en objecten is nog steeds gaande en levert voortdurend nieuwe inzichten op in het functioneren van de stad.

Een van de belangrijkste ontdekkingen betrof de identificatie van de **Ešagepadda**, de hoofdtempel van de stadsgod **Šara**, gelegen op het noordelijke deel van de hoofdheuvel. Deze tempel was het religieuze hart van Umma en speelde tevens een centrale rol binnen het provinciale bestuur van de Derde Dynastie van Ur. Uit bouwinscripties blijkt dat de voorbereidingen voor de bouw begonnen in het laatste regeringsjaar van koning **Amar-Sîn**, waarna het complex werd voltooid in het achtste regeringsjaar van **Šu-Sîn**. De tempel had indrukwekkende afmetingen van ongeveer **90 bij 130 meter** en werd omgeven door een buitenmuur van ruim **zes meter dik**. Deze monumentale muur was voorzien van karakteristieke steunberen en nissen die kenmerkend zijn voor de architectuur van monumentale Sumerische tempels. Via twee monumentale ingangen bereikte men een ruime binnenhof van ongeveer **42 bij 30 meter**, waar processies, offers en religieuze ceremonies plaatsvonden.

De tempel leverde bovendien een uitzonderlijke hoeveelheid archeologisch materiaal op. Vrijwel alle tijdens de Iraakse opgravingen teruggevonden spijkerschrifttabletten en bullae waren afkomstig uit dit tempelcomplex, wat bevestigt dat het heiligdom niet uitsluitend een religieuze functie vervulde, maar tevens een belangrijk administratief centrum was. Tempels beheerden omvangrijke landbouwgronden, organiseerden arbeidskrachten, hielden

voorraden bij en registreerden economische transacties. De aanwezigheid van talrijke deurkommen (*door sockets*), waarvan enkele nog op hun oorspronkelijke plaats werden aangetroffen, maakt het mogelijk de oorspronkelijke plattegrond van het gebouw nauwkeurig te reconstrueren. Daarnaast wijzen vondsten uit zowel de Akkadische als de Ur III- en Oud-Babylonische periode erop dat de tempel gedurende meerdere eeuwen onafgebroken in gebruik bleef en herhaaldelijk werd aangepast aan veranderende politieke omstandigheden.

Rond **1900** bezocht de Duitse archeoloog **Walter Andrae** de ruïnes van Tell Jokha. Hij beschreef een indrukwekkende nederzetting van ongeveer **één kilometer lengte** en circa **vijftien meter hoogte**, met aan de noordzijde een verhoogd plateau waarop de resten zichtbaar waren van een monumentaal gebouw van ongeveer **70 bij 70 meter**. Zijn waarnemingen vormden een belangrijke aanvulling op de eerdere beschrijvingen van Loftus en Peters en maakten duidelijk dat de omvang van Umma aanzienlijk groter was dan aanvankelijk werd vermoed.

Tijdens een regionale archeologische survey in **1967** werd de locatie opnieuw onderzocht. Op basis van oppervlaktevondsten concludeerden de onderzoekers dat vooral materiaal uit de **late Vroegdynastieke** en **Oud-Babylonische periode** vertegenwoordigd was, terwijl ook de **Akkadische, Ur III- en Larsa-periode** duidelijk herkenbaar bleken. Deze verspreiding van vondsten bevestigde dat Tell Jokha gedurende meer dan een millennium onafgebroken een belangrijk stedelijk centrum was geweest. De opeenvolgende bewoningslagen weerspiegelen een lange geschiedenis van politieke veranderingen, economische ontwikkeling en religieuze continuïteit.

Een nieuwe fase in het archeologisch onderzoek begon in **2016**, toen het **Slowaaks Archeologisch en Historisch Instituut** onder leiding van **Drahoslav Hulínek** systematische opgravingen startte. De aandacht richtte zich vooral op de tempel van Šara. Tijdens de eerste opgravingscampagne werd vastgesteld dat de tempel uit meerdere bouwfases bestond. De diepste onderzochte lagen dateren waarschijnlijk uit de **Akkadische periode**, terwijl latere uitbreidingen tijdens de Derde Dynastie van Ur werden gerealiseerd. In de daaropvolgende campagnes werd op de top van de tell een nieuw onderzoeksgebied geopend, waar ondanks talloze plunderschachten nog resten van **Vroegdynastieke architectuur** konden worden blootgelegd.

